

Τό πολιτικό καί ἡ ἀλήθεια

Γιά τήν πολιτική φιλοσοφία τοῦ Φουκώ

Εἶναι κάπως δύσκολο νά μιλήσει κανείς γιά τήν πολιτική φιλοσοφία τοῦ Κάντ καί νά τή μελετήσει, ἀφοῦ ἀντίθετα μέ τόσους ἄλλους φιλοσόφους [...] δέν ἔγραφε ποτέ μιά πολιτική φιλοσοφία.¹

Μέ αὐτά τά λόγια ξεκινούσε ἡ Ἄρεντ (H. Arendt) τίς διαλέξεις γιά τήν πολιτική φιλοσοφία τοῦ Κάντ, καί μετά βίας θά μπορούσε κανείς νά ισχυριστεῖ ὅτι τό ἔργο της θά ἦταν κατά τι εὐκολότερο στήν περίπτωση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Φουκώ. Καί τοῦτο ὄχι μόνο γιατί καί ὁ Φουκώ, ὅπως καί ὁ Κάντ, δέν συνέγραψε ποτέ μιά συστηματική φιλοσοφική πραγματεία ἐπικεντρωμένη στό ζήτημα τῆς πολιτικῆς ὡς τέτοιας, ἀλλά καί γιά ἕναν ἐπιπλέον λόγο: ὅτι δηλαδή κατά μία ἔννοια οὐδόλως ἀβαρή, τό ἔργο τοῦ Φουκώ ὑπῆρξε, ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ὡς πρὸς τίς προϋποθέσεις, τά ἐργαλεῖα, καί τή στόχευσή του, μέ μιά λέξη, ὡς πρὸς τήν πρακτική του, ἔργο βαθύτατα πολιτικό, μέ ἕνα νόημα τοῦ πολιτικοῦ πού γιά τήν ὥρα δέν μπορεῖ παρά νά εἶναι ἀόριστο. Τούτου λεχθέντος, δέν ἐννοοῦμε ὅτι ἡ σκέψη τοῦ Φουκώ ἀποτελέσει τό ἀνάπτυγμα ἑνός προγράμματος πολιτικῆς φιλοσοφίας, ἤτοι «ἕνα σχῆμα μετασχηματισμοῦ τῶν προβλημάτων τῆς πολιτικῆς σέ ἀναπαράσταση τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου»,² ἀλλά ὅτι οἱ τόποι καί οἱ τρόποι τῶν προβληματισμῶν του συνοδεύτηκαν καί ἐξακολουθοῦν νά συνοδεύονται ἀπό μαζικές πολιτικές ἀντηχήσεις. Ἴσως μᾶς ἀντιτείνουν ὅτι αὐτή εἶναι ἡ μοῖρα κάθε ἐπαρκoῦς φιλοσοφικῆς σκέψης. Θά ἔπρεπε τότε νά ἀναζητηθοῦν οἱ λόγοι πού καθιστοῦν ἀναγκαῖο τό δεσμό τῆς φιλοσοφίας μέ τό πολιτικό.

¹ Ο Κώστας Τσάμπουρας γεννήθηκε τό 1978 στή Δράμα.

¹ Χ. Ἄρεντ, *Ἡ πολιτική φιλοσοφία τοῦ Κάντ*, μτφρ. Β. Ρωμανός, Νῆσος, Ἀθήνα 2006, σ. 21.

² «Τρεῖς ἔννοιες τῆς πολιτικῆς: χειραφέτηση, μετασχηματισμός, πολιτοφροσύνη», στό Étienne Balibar, *Πολιτική καί ἀλήθεια* (ἐφεξῆς ΠΑ), μτφρ. Μ. Μπαρτσιδῆς-Τ. Μπέτζελος, Νῆσος, Ἀθήνα 2005, σ. 56. Τό ἐν λόγω κείμενο τοῦ Μπαλιμπάρ μᾶς προσέφερε μιά «γρίλια» ἀνάγνωσης ἡ ὁποία μᾶς φάνηκε γόνιμη, γι' αὐτό καί πρόθυμα τήν υἱοθετήσαμε. Εὐχαριστῶ τόν Νίκο Μανωλόπουλο πού μου τό ὑπέδειξε.

Παραδόξως, η πληθμονή του πολιτικού στοιχείου στο φουκωικό corpus δυσχεραίνει τον προσδιορισμό του. Είναι γνωστός ο χειρισμός της "Αρεντ στην περίπτωση του Κάντ. 'Αφού διακρίνει «τρεις πολύ διαφορετικές έννοιες ή προοπτικές υπό τις οποίες μπορούμε να θεωρήσουμε τα ανθρώπινα πράγματα»,³ δηλαδή εκλαμβάνοντας τον άνθρωπο ως ανθρώπινο είδος, ως έλλογο και ήθικό όν, ή ως πολλαπλότητα ανθρώπων εν κοινωνία, εντοπίζει την πολιτική διάσταση στην τρίτη σφαίρα, και τη συσχετίζει με τον κοινό νοῦ (sensus communis) και την αισθητική κρίση. Στην περίπτωση του Φουκώ, η σχεδόν πανταχού παρουσία του πολιτικού στοιχείου οδηγεί σε μία οὕτως ειπείν άτοπία του πολιτικού, καθώς δέν συναντούμε εδώ την καθαρότητα των σφαιρών πού η "Αρεντ αποδίδει στον Κάντ. Συνακόλουθα, ο στόχος τῆς παρούσης έργασίας θά ήταν —τηρουμένων τῶν αναλογιών— μία επανάληψη, μέ τήν αὐστηρή έννοια του ὅρου, του έγγχειρηματος τῆς "Αρεντ νά συστήσει τήν άγραφή πολιτική φιλοσοφία του Κάντ, επανάληψη ή οποία ενέχει τήν εξής διαφορά: αν ή σκέψη του πολιτικού στον Κάντ θά είχε τή μορφή μίας άγραφης πολιτικῆς φιλοσοφίας, ήτοι τή μορφή ενός έρωτήματος πού έμεινε αναπάντητο, στον Φουκώ ή σκέψη του πολιτικού εμφανίζεται καταγεγραμμένη, πλην δέν λαμβάνει τή μορφή μίας πολιτικῆς φιλοσοφίας. Τίθεται δηλαδή ως απάντηση σε ένα έρώτημα πού άπουσιάζει, και τό όποιο ειδάλλως θά οργάνωνε τή συνοχή των έννοιων σε μία συστηματικότερη πραγμάτευση του πολιτικού. Θά άπευθύνουμε λοιπόν στο φουκωικό κείμενο —μέ δεδομένους τους υλικούς μας περιορισμούς— ένα έρώτημα: διαθέτει τό συγκεκριμένο αρχείο στοιχεία για μία έννοια του πολιτικού; Σέ αντίθεση μέ τήν "Αρεντ, δέν είμαστε σε θέση νά εντοπίσουμε τήν απάντηση σε ένα ιδιαίτερο σημείο των αναλύσεων του φιλοσόφου. Θά χρειαστεί νά τήν κατασκευάσουμε, τουτέστιν νά συγκροτήσουμε όρισμένες —όρισμένες μόνο— άρθρώσεις ανάμεσα σε αυτά τά στοιχεία. Η απάντησή μας, κατ' ανάγκην σχηματική και προς τό παρόν ακαθόριστη, θά ήταν ή εξής: ή υποτύπωση μίας έννοιας του πολιτικού στο έργο του Φουκώ,⁴ στο βαθμό πού είναι

³ "Αρεντ, *δ.π.*, σ. 56.

⁴ Η γλώσσα, και ίσως μόνο ή γλώσσα, εξαπατά, και συχνά ὅλη ή δυσκολία βρίσκεται στη διατύπωση. "Ας δοκιμάσουμε λοιπόν νά εκφραστούμε κάπως καλύτερα, προκειμένου νά θεραπεύσουμε, ει δυνατόν, αυτή τήν αδυναμία πού πλήττει εκ των ένδον

έφικτή, θά ήταν άδιανόητη δίχως μία όρισμένη ενεργοποίηση τῆς σχέσης του πολιτικού μέ τή διάσταση τῆς αλήθειας. Η σκέψη ότι ο τρόπος μέ τον όποιο πραγματεύεται τήν έξουσία ο Φουκώ μαρτυρεί και είναι συνυφασμένος μέ τή μέριμνά του για τό πολιτικό, θά άποτελέσει τήν υπόθεση έργασίας μας. Κατά συνέπεια, τό περίγραμμα μίας έννοιας του πολιτικού θά φανεϊ, εάν φανεϊ, κατά τή διαπόρευση τῆς έννοιας τῆς έξουσίας ή όποία άπασχόλησε τή σκέψη του Φουκώ μετά τό 1970.

"Ας τό επαναλάβουμε: τό ζήτημα του πολιτικού ούδέποτε άπασχόλησε ως τέτοιο τή σκέψη του Φουκώ. Τότε όμως τί μās επιτρέπει νά θέσουμε τό άνωτέρω έρώτημα, υιοθετώντας τήν ανάλογη προοπτική; Τί είναι αυτό πού μās εξουσιοδοτεί; Παραδοσιακά, τό πολιτικό φαινόμενο συνδέεται μέ τό ζήτημα τῆς αρχῆς, του άρχοντα,⁵ του άρχειν και του άρχεσθαι, κοντολογίς μέ τήν έννοια τῆς έξουσίας:

κάθε κείμενο. Κάνοντας λόγο για μία άπόπειρα «υποτύπωσης μίας έννοιας του πολιτικού στο έργο του Φουκώ», ίσως φανεϊ ότι σκοπός μας είναι νά εξορύξουμε και νά επεξεργαστούμε μία υποτιθέμενη έννοια του πολιτικού ή όποία, σε ακατέργαστη μορφή, θά κειτόταν στο έσωτερικό εκείνης τῆς ολότητας κειμένων ή όποία παρασημαίνεται μέ τό κύριο όνομα Μισέλ Φουκώ. Μαχράν του νά είναι αυτονόητη, μία τέτοια άναγνώση, όπως μās υπενθυμίζει ο ίδιος ο Φουκώ, είναι ενεργά έρμηνευτική και βασίζεται σε μία σειρά επιλογών πού δύσκολα μπορούν νά δικαιολογηθούν (βλ. σχετικά Μ. Foucault, *Η αρχαιολογία τῆς γνώσης*, μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Έξάντας, Αθήνα 1987, σ. 39-40). 'Ως εκ τούτου, ή φιλοδοξία αυτού του σύντομου κειμένου είναι ὄχι άπλως πίο περιορισμένη αλλά και έντελώς άλλης τάξεως. Δέν άποσκοπεϊ δηλαδή νά άνασυστήσει μία έννοια του πολιτικού ή όποία είναι έτοιμη νά ξεπροβάλεϊ άνοπλη από τήν ολότητα ενός corpus, όπως ή Αθηνά από τό κεφάλι του Δία, αλλά χρησιμοποιώντας στοιχεία από τό σύνολο (ὅρος περιγραφικός) και τήν ολότητα (ὅρος κανονιστικός πού δηλώνει μία ένότητα) είναι καθοριστική— νά επιχειρήσει νά σκεφτεί μία τέτοια έννοια. "Ενα έργο δέν άποτελεϊ τόσο μία εκφραστική ένότητα πού καλούμαστε νά αναπαραγάγουμε αλλά μάλλον μία ποσότητα έργασίας πού καλούμαστε νά χρησιμοποιήσουμε. "Ενα διανοητικό έργο μās επιτρέπει νά σκεφτούμε μέ τή βοήθεια των έργαλείων πού μās προσφέρει. Η επιλογή των εργαλείων δέν εξαρτάται παρά από τις άνάγκες τῆς κατασκευῆς και μόνο τό άποτέλεσμα μπορεί νά δικαιώσει ή νά άπαξιώσει τήν επιλογή αυτή. "Ας μῆν ξενίσει λοιπόν ή επιλεκτική χρήση στοιχείων του φουκωικού έργου, ο πλούτος του οποίου δέν θά ήταν δυνατόν νά αξιοποιηθῆ σε ένα τόσο μικρό κείμενο. "Ισως τελικά κάθε κείμενο είναι καταδικασμένο νά επαναλαμβάνει σιωπηρά τό παράγγελμα του Νίτσε: «'Ακούστε με! Γιατί είμαι αυτός κι αυτός. Προπαντός μῆ μέ παίρνετε για κάποιον άλλο!»

⁵ Πλάτων, *Πολιτικός*, 260e, μτφρ. Ι. Σ. Χριστοδούλου, Ζήτρος, Θεσσαλονίκη, σ. 51: «Γιατί τό αντικείμενο τῆς έρευνάς μας ήταν ὁ άρχηγός [άρχων], κι ὄχι τό αντίθετό του».

«Πολιτική» γιά μᾶς σημαίνει ἀγώνα γιά νά μετάσχουμε στήν ἐξουσία, ἤ γιά νά ἐπηρεάσουμε τή διανομή τῆς ἐξουσίας, εἴτε μεταξύ κρατῶν εἴτε μεταξύ ομάδων μέσα σέ ἕνα κράτος,

λέει ὁ Βέμπερ.⁶ Μᾶς φαίνεται ἐν προκειμένῳ γόνιμο νά ἀναδεχθοῦμε τήν προφάνεια αὐτῆς τῆς σύνδεσης, ἔστω καί ἂν θά πρέπει νά καθορίσουμε τό καθεστῶς της. Ἄλλωστε εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐνασχόληση τοῦ Φουκώ μέ τήν προβληματική τῆς ἐξουσίας πού θά μᾶς ἐπιτρέψει νά ἀνοίξουμε μιά δίοδο πρὸς τό πολιτικό. Καθόσον ἡ πολιτική προσδιορίζεται μέσω τῆς ἐξουσίας, καθόσον δηλαδή ἡ ἐξουσία καλεῖται νά ἐξηγήσει τήν πολιτική, στό ζεῦγμα πολιτική-ἐξουσία, τό νόημα τῆς τελευταίας ἐκλαμβάνεται ὡς αὐτονόητο καί, τρόπον τινά, ἐκ τῶν προτέρων διαφανές. Ἐξηγῶ τήν πολιτική διά τῆς ἐξουσίας, τοῦτο σημαίνει ὅτι, κατά κάποιον τρόπο, γνωρίζω ἤδη τί πάει νά πῆ «ἐξουσία», ὅτι προοικονομῶ τή σημασία της. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ Φουκώ ἔγκειται στό ὅτι, ἀπό κάποια στιγμή καί ἔπειτα, ἔπαιψε νά θεωρεῖ τήν ἐξουσία αὐτονόητη, νά τήν ἐκλαμβάνει ὡς λύση, καί ἄρχισε νά τήν ἀντιμετωπίζει πλέον ὡς πρόβλημα. Καί προφανῶς, μιά νέα σύλληψη τῆς ἐξουσίας συνεπάγεται καί μιά νέα σύλληψη τῆς πολιτικῆς καί τοῦ πολιτικοῦ.

Ὁ χαρακτηρισμός τῆς πολιτικῆς ἀπό τόν Βέμπερ, τόν ὁποῖο παραθέσαμε, δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ὡς τέτοιος, θά μᾶς χρησιμεύσει ὅμως, κατά τήν ὀνομαστική του ἀξία, ὡς ἐστία συλλογῆς ὀρισμένων γνωρισμάτων πού οἱ ἀναλύσεις τοῦ Φουκώ θά θέσουν ὑπό ἀμφισβήτηση. Βλέπουμε κατ' ἀρχήν ὅτι πολιτική καί ἐξουσία τίθενται σέ μιά σχέση ἐξωτερικότητας: ἡ πολιτική προσδιορίζεται ὡς ἀγώνας γιά τήν ἐξουσία, κατά συνέπεια ἡ τελευταία ἐμφανίζεται νά ἀποτελεῖ τό σκοπό καί τό νόημα, τό τέλος τῆς πολιτικῆς. Ἐπειτα, ἡ ἐξουσία γίνεται ἀντιληπτή ὡς ἕνα ἀντικείμενο πρὸς κτήσιν, πού διεκδικεῖται ἀπό ποικίλα ὑποκείμενα τῆς πολιτικῆς τά ὁποῖα ἀγωνίζονται νά τήν ἀποκτήσουν, καί νά μετάσχουν στή νομή καί τή διανομή της. Τέλος, ἡ ἐξουσία καί ἡ πολιτική δέν τίθενται παρά στόν ὀρίζοντα τῆς κρατικῆς μορφῆς: εἶναι τό κράτος αὐτό πού συλλέγει ἢ ἐνσαρκώνει τήν ἐξουσία, ἡ μοναδική πηγὴ τοῦ δικαιώματος γιά τή νόμιμη χρῆση

⁶ Max Weber, Ἡ πολιτική ὡς ἐπάγγελμα, μτφρ. Μ. Κυπραῖος, Παπαζήσης, Ἀθήνα χ.χ., σ. 97.

τῆς φυσικῆς βίας, καί ἡ πολιτική δέν μπορεῖ παρά νά ἀποσκοπεῖ στόν ἔλεγχο τῶν μηχανισμῶν του.

Ἀπέναντι σέ μιά τέτοια σφαιρική καί οὐσιαστική θεώρηση τῆς ἐξουσίας, ὁ Φουκώ ἀντιπαραθέτει τήν ἀνάγκη νά εἴμαστε νομιναλιστές:

Ἡ ἐξουσία δέν εἶναι θεσμός οὔτε δομή, δέν εἶναι μιά ὀρισμένη δύναμη πού κατέχουν μερικοί: Εἶναι τό ὄνομα πού δίνουμε σέ μιά πολύπλοκη στρατηγική κατάσταση σέ μιά δεδομένη κοινωνία.⁷

Ἡ Ἐξουσία δέν ὑπάρχει: αὐτή εἶναι, μᾶς λέει ὁ Φουκώ, ἡ ὑπόψια πού γεννιέται μέσα μας, ἐφόσον παύουμε νά τῆς ἀποδίδουμε μιά προέλευση, μιά φύση, καί ἕνα σύνολο πάγιων ἐκδηλώσεων, προκειμένου νά ἐξετάσουμε μέ καθαρότερο βλέμμα τό ἐρώτημα τοῦ «πῶς» τῆς ἐξουσίας. Καί μάλιστα, ὄχι τό ἐρώτημα τοῦ πῶς ἐκδηλώνεται – ἐρώτημα πού, μέσω τῆς διάκρισης εἶναι/φαίνεσθαι, θά μᾶς ἐπανάφερε στό ζήτημα μᾶς οὐσίας τῆς ἐξουσίας – ἀλλά τοῦ πῶς ἀσκεῖται.⁸ Διαπιστώνει κανεὶς τότε ὅτι δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τήν ἐξουσία ἀλλά μέ σχέσεις ἐξουσίας, μέ ἕνα πλῆθος σχέσεων δύναμης, τό παιχνίδι τους, τίς συναρμογές καί τίς διασχορπίσεις τους, τίς στρατηγικές τους.⁹ Ἡ ἐξουσία «ἐνεργοποιεῖ σχέσεις ἀνάμεσα σέ ἄτομα (ἢ ἀνάμεσα σέ ομάδες)»¹⁰ καί, πιό συγκεκριμένα, «εἶναι ἕνας τρόπος δράσης κάποιων πάνω σέ κάποιους ἄλλους». Ὅπερ σημαίνει ὅτι

δέν ὑπάρχει κάτι ὅπως ἡ «Ἐξουσία» ἢ «τῆς ἐξουσίας» πού θά ὑπῆρχε σφαιρικά, μαζικά ἢ σέ διάχυτη κατάσταση, συγκεντρωμένο ἢ διανεμημένο: δέν ὑπάρχει ἐξουσία παρά ἀσκούμενη ἀπό «κάποιους» σέ «ἄλλους». Ἡ ἐξουσία δέν ὑπάρχει παρά ἐν ἐνεργείᾳ,¹¹

καί μάλιστα «δέν ἐνεργεῖ εὐθέως καί ἄμεσα στοὺς ἄλλους, ἀλλά ἐνεργεῖ στήν προσίδια δράση τους», ἀποτελεῖ δηλαδή «μιά δράση πάνω σέ δράση».¹²

⁷ Μ. Φουκώ, Ἱστορία τῆς σεξουαλικότητας, τόμ. 1: Ἡ δίψα τῆς γνώσης (ἐφεξῆς ΔΓ), μτφρ. Γ. Ροζάκη, Ράππας, Ἀθήνα 1985, σ. 116-117, μτφρ. τροποποιημένη.

⁸ «Δύο δοκίμια γιά τό ὑποκείμενο καί τήν ἐξουσία», στό Μ. Φουκώ, Ἡ μικροφυσική τῆς ἐξουσίας (ἐφεξῆς ΜΕ), μτφρ. Λ. Τρουλινοῦ, Ὑψίλον, Ἀθήνα 1991, σ. 87.

⁹ ΔΓ, σ. 115-116.

¹⁰ ΜΕ, σ. 88.

¹¹ ΜΕ, σ. 91.

¹² Ὁ.π.

Θά ἔλεγε κανείς ὅτι μιά τέτοια σύλληψη τῆς ἐξουσίας τείνει νά ἄρει τό χάσμα πού ὁ θεμπεριανός ὀρισμός, φερειπείν, διατηροῦσε ἀνάμεσα στήν πολιτική καί τήν ἐξουσία. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται μέ δύο, συμμετρικές, κινήσεις.

Ἄφενός, ἔχουμε νά κάνουμε μέ μιά πολιτικοποίηση τῆς ἐξουσίας. Αὐτό σημαίνει ὅτι δέν μπορούμε πλέον νά μιλάμε γιά τήν πολιτική σάμπως νά ἐπρόκειτο γιά ἕναν ἀγώνα γιά τήν ἐξουσία, ἀλλά ὅτι, κατά μιά ἔννοια, ἡ πολιτική ἔχει ἀνέκαθεν διεισδύσει στό ἐσωτερικό τῶν σχέσεων ἐξουσίας, δεδομένου «ὅτι οἱ σχέσεις ἐξουσίας δέν βρίσκονται σ' ἐξωτερική θέση ἀναφορικά μέ ἄλλους τύπους σχέσεων [...] ἀλλά εἶναι ἐνυπαρκτές σέ αὐτές».¹³ Ἐφόσον ἡ ἐξουσία δέν ἔχει κέντρο ἀπό τό ὁποῖο ἐκπορεύονται, μέ τρόπο κανονικό καί ὁμοιόμορφο, τά περιφερειακά ἀποτελέσματά της, καί συνεπῶς δέν ὑφίσταται «κάποια δυαδική καί καθολική ἀντίθεση ἀνάμεσα στούς ἐξουσιαστές καί στούς ἐξουσιαζόμενους»,¹⁴ ἀλλά, ὅπως σημειώνει ὁ Φουκώ, «ἡ ἐξουσία ἔρχεται ἀπό κάτω»,¹⁵ στό μικροφυσικό ἐπίπεδο τῶν σχέσεων μεταξύ ἀτόμων ἢ συνασπισμῶν ἀτόμων, ἔπεται ὅτι ὁ πολιτικός ἀγώνας μετατίθεται στό μικροεπίπεδο τῶν σχέσεων ἐξουσίας, ὅπου εἶναι ἐνεργά πραγματικός, καί ἄρα οἱ σχέσεις ἐξουσίας πάντοτε ἐνέχουν ἕνα ὀρισμένο πολιτικό διακύβευμα. Τέλος, κάνουμε λόγο γιά πολιτικοποίηση τῆς ἐξουσίας καί μέ μιά τρίτη ἔννοια: ἐάν τό πολιτικό ἔχει ὡς ἄξονα τήν ἰδέα μιᾶς ἔλλογης ὀργάνωσης¹⁶ καί ἡ πολιτική συνιστᾷ τήν ἔμπρακτη ἀπόπειρα πραγμάτωσής της, ὁ Φουκώ θά δείξει ὅτι κάθε σχέση καί μορφή ἐξουσίας ἔχει τήν ἰδιαίτερη λογικότητά της, τήν προσίδια ἔνσχοπη ἀποβλεπτικότητά της, τά δικά της ἐργαλεῖα καί τίς δικές της βλέψεις, πού δέν ἀποτελοῦν ἀπόρροια ὑποκειμενικῶν ἀποφάσεων, ἀλλά οὔτε καί ἐφαρμογή τῶν πορισμάτων ἑνός Λόγου νοοῦμένου ἐν γένει.¹⁷

Ἄφετέρου, οἱ σχέσεις ἐξουσίας ἐπιστρατεύονται ἀπό τόν Φουκώ προκειμένου νά ἀποδοθεῖ στήν πολιτική τό ἱστορικό της ἔδαφος.

¹³ ΔΓ, σ. 117.

¹⁴ Ὁ.π.

¹⁵ Ὁ.π.

¹⁶ Πῶλ Ρικέρ, «Τό πολιτικό παράδοξο», περ. *Σύγχρονα θέματα*, τχ. 97, Ἀπρίλιος-Ἰούλιος 2007, σ. 35.

¹⁷ Βλ. ΔΓ, σ. 118, καθὼς καί «Omnes et singulatim», στό Μ. Foucault, *Philosophie*, Gallimard, Παρίσι 1995, σ. 703-704.

Διότι, γιά τόν Φουκώ, ἡ πολιτική δέν ἀσκειῖται ἐν κενῷ, δέν μπορεί νά ὑφίσταται εἰμῆ μόνον ὑπό καθορισμένες συνθῆκες, καί δῆ ὑπό τίς καθορισμένες συνθῆκες τῶν σχέσεων ἐξουσίας. Μάλιστα, ἀφοῦ δίστασε γιά κάποιο διάστημα,¹⁸ κατέληξε στό συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνάλυση τῆς ἐξουσίας θά ἦταν σκόπιμο νά μή γίνεται μέ ὄρους πολέμου καί σύγκρουσης, ἀλλά μᾶλλον μέ ὄρους διακυβέρνησης καί ἐλέγχου τῶν σωμάτων καί τῶν ψυχῶν. Τοῦτέστιν, ὄχι μέ ὄρους μιᾶς μάχης ἢ ὁποῖα μαίνεται κάτω ἀπό τήν ἡρεμῆ ἐπιφάνεια τῆς πολιτικῆς κατάστασης, ἀλλά ἀπό τή σκοπιά τῆς δόμησης ἑνός ἐνδεχόμενου πεδίου δράσης.¹⁹ Κατά τοῦτο ἔχει δίκιο ὁ Μπαλιμπάρ ὅταν ἐντάσσει τόν Φουκώ σέ μιά σκέψη τῆς πολιτικῆς μέ ὄρους ἐτερονομίας, καθῶς, ὅπως σημειώνει,

ἡ σχέση ἐξουσίας εἶναι σαφῶς συντακτική, ἐνῶ οἱ περισσότερο ἢ λιγότερο παγιωμένες κοινωνικές μορφές, οἱ νόρμες συμπεριφορᾶς, εἶναι συσταγμένες.²⁰

Συνεπῶς θά πρέπει νά ἐγκαταλείψουμε τήν ἰδέα ἑνός πηγαιῖου, συστατικού ὑποκειμένου πρὸς χάριν τῆς ἰδέας

ἑνός ὑποκειμένου πού συγκροτεῖται ἐντὸς τῆς ἱστορίας καί τό ὁποῖο θεμελιώνεται καί ἀναθεμελιώνεται ἀκατάπαυστα ἀπό τήν ἱστορία.²¹

Μιά δυσοίωνα ὑποψία γεννιέται: μήπως, τελικά, μέσα ἀπό τούτη τήν κατάργηση τῆς ἐξωτερικότητας ἀνάμεσα στήν πολιτική καί τήν ἐξουσία, αὐτό πού προκύπτει τελικά εἶναι μιά διάλυση τοῦ πολιτικοῦ ἐντὸς τοῦ πλέγματος τῶν σχέσεων ἐξουσίας, μιά ἐξάχνωση τοῦ πολιτικοῦ πρὸς χάριν τῆς αἰώνιας ἐξουσίας; Διότι εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἰδέα ἑνός ὑποκειμένου συγκροτημένου μέσα σέ συνθῆκες καθορισμένες ἀπό τό σύστημα τῆς ἐξουσίας στερεῖ τήν πολιτική ἀπό κάθε θετική σημασία, καθόσον, ὡς ἔννοια, ὀφείλει νά διατηρήσει τήν αὐτοτέλειά της. Ἄν ἡ ἱστορία συνιστᾷ τήν πανουργία τοῦ Λόγου, ἀποτε-

¹⁸ Βλ. τή σελίδα τῶν διαλέξεων τοῦ Φουκώ στό Κολλέγιο τῆς Γαλλίας τό 1976 (Μ. Φουκώ, *Γιά τήν υπεράσπιση τῆς κοινωνίας*, μτφρ. Τ. Δημητρούλια, Ψυχογιός, Ἀθήνα 2003).

¹⁹ ΜΕ, σ. 93.

²⁰ ΠΑ, σ. 35.

²¹ Μ. Φουκώ, *Τρία κείμενα γιά τόν Νίτσε* (ἐφεξῆς ΚΝ), μτφρ. Δ. Γκινωσάτης, Πιλέθρον, Ἀθήνα 2003, σ. 100-101, μτφρ. τροποποιημένη.

λεῖ ἄραγε ἡ ἐξουσία τὴν πανουργία τῆς ἱστορίας²² — τὸ πραγματικό θεμέλιο τῆς ἀνυπερέβλητης πολιτικῆς περατότητας; «Εἶναι αὐτὴ πού πάντα κερδίζει»;²³ Ὅπως μᾶς λέει ὁ Φουκώ,

Αὐτὸ θά σήμαινε ὅτι παραγνωρίζουμε τὸν αὐστηρὰ σχεσιακὸ χαρακτήρα τῶν σχέσεων ἐξουσίας, πού δέν μποροῦν νά υπάρξουν παρά μόνο σέ συνάρτησιν μὲ μιά πολλαπλότητα σημείων ἀντίστασης.

Θεωρήθηκε ἀπὸ πολλοὺς ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἀντίστασης χρησίμευσε στὸν Φουκώ ὡς οἰονεὶ διέξοδος ἀπὸ τὸν ἀσφυκτικὸ κλοιὸ τῆς ἐξουσίας στὸν ὁποῖο εἶχε περιέλθει ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση, ἢ ὡς μιά ἀπόπειρα μετριασμοῦ τῆς ἀσυμμετρίας ἀπὸ τὴν ὁποία ἐμφορεῖται μιά σύλληψη τῆς ἐξουσίας ὡς «ἀγωγή τῆς διαγωγῆς», ἡ ὁποία κατευθύνεται ἀπὸ τοὺς «κυβερνῶντες» πρὸς τοὺς «κυβερνῶμενους».²⁴ Μιά τέτοια ψυχολογικὴ ἐρμηνεία ἴσως νά μὴν εἶναι ὀλότελα λανθασμένη, ἐντούτοις μᾶς φαίνεται ἀνεπαρκῆς. Ἄλλωστε ὁ Φουκώ δέν εἶχε διστάσει νά ὑποστηρίξει, λίγα χρόνια νωρίτερα, ὅτι

σέ ἕναν πολιτισμὸ καὶ σέ μιά δεδομένη στιγμή ὑπάρχει πάντα μόνο μιά ἐπιστήμη (ἐπιστήμη) πού καθορίζει τίς συνθήκες δυνατότητας κάθε γνώσης,²⁵

ἢ ὅτι ἡ φιγούρα τοῦ ἐγκληματία ἀποτελεῖ συγκεκριμένο προϊόν μᾶς ὀρισμένης διάταξης τῆς ἐξουσίας στὴ σύγχρονη φυλακὴ. Ἡ περατότητα καὶ ὁ καθορισμὸς οὐδέποτε ὑπῆρξαν ἐπίφοβα σκιαχτρα γιὰ τὴ σκέψη τοῦ Φουκώ. Θά ἦταν ἴσως περισσότερο ἀκριβὲς νά ποῦμε ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἀντίστασης ἀποτελεῖ δείκτη μᾶς βαθύτερης διεργασίας: τῆς ὀλοένα αὐξανόμενης σημασίας καὶ τοῦ πιεστικοῦ χαρακτήρα πού εἶχε ἀρχίσει νά ἀποκτᾶ γιὰ τὸν Φουκώ, καὶ γιὰ μιά ἀναλυτικὴ τῆς περατότητας, ἡ σκέψη τοῦ πολιτικοῦ.

Μέ ποιὸν τρόπο ἄραγε θά πρέπει νά γίνεῖ κατανοητὴ ἡ ἀντίσταση, ἢ μᾶλλον, καθὼς ὁ Φουκώ ἐπέμενε στὴ χρῆση τοῦ πληθυντικοῦ, οἱ ἀντιστάσεις; Στὴ Δίψα τῆς γνώσης, ἡ ἀντίσταση γίνεται νοητὴ μέσα ἀπὸ ἕνα μηχανιστικὸ μοντέλο τοῦ τύπου δράση-ἀντίδραση:

²² ΔΓ, σ. 119.

²³ Ὁ.π.

²⁴ ΠΑ, σ. 36.

²⁵ Μ. Φουκώ, *Οἱ λέξεις καὶ τὰ πράγματα* (εφεξῆς ΔΠ), μτφρ. Κ. Παπαγιώργης, Γνώση, Ἀθήνα 1986, σ. 240.

Ἐκεῖ ὅπου ὑπάρχει ἐξουσία, ὑπάρχει ἀντίσταση [ἡ ὁποία] δέν βρίσκεται σέ θέση ἐξωτερικῆ πρὸς τὴν ἐξουσία.²⁶

Αὐτὸ εἶναι τὸ «ἀξίωμα» τῆς ἀντίστασης, τὸ ὁποῖο προφανῶς δημιουργεῖ ὀρισμένες δυσκολίες. Πράγματι, διερωτᾶται κανεὶς ποιά ἡ ὄντολογικὴ ὑφὴ τῆς ἀντίστασης. Εἶναι ὁμοούσια τῆς ἐξουσίας, καὶ πῶς διαφοροποιεῖται ἀπὸ αὐτήν; Ἀποτελεῖ μιά δευτερογενὴ ἐκδήλωση τῆς ἐξουσίας, ἕναν ἀντιδραστικὸ σχηματισμὸ; Τί εἶδους δεσμὸ διατηρεῖ μὲ τὴν ἐξουσία; Καὶ τί ἔννοεῖ ὁ Φουκώ ὅταν λέει ὅτι οἱ ἀντιστάσεις «ἀποτελοῦν τὸν ἄλλο ὅρο στίς σχέσεις ἐξουσίας».²⁷ Ποιὸς εἶναι ὁ πρωταρχικὸς ὅρος στὸν ὁποῖον ἀντιτίθενται; Αὐτὲς οἱ δυσκολίες ἐνδεχομένως ὑποχρέωσαν τὸν Φουκώ νά συλλάβει τὴν ἐξουσία μὲ ὅρους διακυβερνησιμότητας, προκειμένου νά προσδώσει στὴν ἔννοια τῆς ἀντίστασης τὸ ἀπαραίτητο ὄντολογικὸ της βάθος.²⁸ Ἡ ἐξουσία, νοούμενη ὡς διακυβέρνηση, ἀποτελεῖ μιά «δράση πάνω σέ δράσεις», πραγματικὲς ἢ δυνατικὲς, καὶ κατὰ τοῦτο ἀπέχει ἀπὸ τὴν ὠμότητα μᾶς βίας ἡ ὁποία θά ἀναζητοῦσε τὴν πληρότητά της στὴν καταστολὴ κάθε δράσης. Ἡ βία ἐνεργεῖ στὰ σώματα, περιστέλλοντας ὅλες τίς δυνατότητες, καὶ ἔτσι ξαποστέλνει τὸ ὑποκείμενο στὴν παθητικότητά.²⁹ Ὡστόσο,

ἐκεῖ ὅπου οἱ καθορισμοὶ ἔχουν κορεστεῖ δέν ὑπάρχει σχέση ἐξουσίας: Ἡ δουλεία δέν εἶναι μιά σχέση ἐξουσίας ὅταν ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀλυσοδεμένος (πρόκειται σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσιν γιὰ μιά φυσικὴ σχέση ἐξαναγκασμοῦ) ἀλλὰ εἶναι ὅταν αὐτὸς μπορεῖ νά μετακινεῖται καὶ ὀριακά νά δραπετεῦσει.³⁰

²⁶ ΔΓ, σ. 119.

²⁷ ΔΓ, σ. 120, ἡ ὑπογράμμισή δική μας.

²⁸ Τόσο τὸ μοντέλο τοῦ πολέμου ὅσο καὶ τὸ μοντέλο τῶν ἀντιστάσεων (ἂν καὶ σέ μικρότερο βαθμὸ) ἐμπόδιζαν μιά θετικότερη σύλληψη τῶν σχέσεων ἐξουσίας ὡς σχέσεων διαπλαστικῶν καὶ ὄχι ἀπλῶς ὡς σχέσεων ἐναντίωσης ἢ ἀντιπαλότητας.

²⁹ ΜΕ, σ. 91.

³⁰ ΜΕ, σ. 93. Θά εἶχε ἴσως ἐνδιαφέρον νά παραβάλλουμε τὸ σχόλιο αὐτὸ μὲ ἕνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν *Πολιτικὴ πραγματεία* τοῦ Σπινόζα: «Ἐνας ἄνθρωπος ἔχει ἕναν ἄλλον ὑπὸ τὴν ἐξουσία του ὅταν τὸν κρατᾶ ἀλυσοδεμένο, ὅταν τοῦ ἔχει ἀφαιρέσει τὰ ὄπλα του καὶ τὰ μέσα γιὰ νά αυτοαμυνθεῖ ἢ νά δραπετεῦσει, ὅταν τοῦ ἔχει ἐμφυσήσει φόβο, [καὶ] ὅταν τὸν ἔχει τόσο πολὺ ὑποχρεώσει μὲ κάποια εὐεργεσία, ὥστε ὁ εὐεργετημένος νά προτιμᾶ νά ὑποτάσσεται στίς ἐπιθυμίες τοῦ εὐεργέτη παρά στίς δικές του, καὶ νά ζεῖ ὄχι κατὰ τὴν κρίση του ἀλλὰ κατὰ τὴν κρίση τοῦ εὐεργέτη. Ὅποιος ἔχει ἕναν ἄλλον στὴν ἐξουσία του μὲ τὸν πρῶτο ἢ τὸν δεύτερο τρόπο, ἐξουσιάζει τὸ σῶμα

Ἡ ἐξουσία προϋποθέτει τή δράση (αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀσκεῖται), ἢ ἔστω τή δυνατότητα δράσης, καί ὡς ἐκ τούτου ἀρθρώνεται πάνω σέ δύο στοιχεῖα: 1. στήν ἰδέα ἐνός ὑποκειμένου τῆς δράσης καί 2. στή διάνοιξη ἐνός πεδίου δυνατῶν δράσεων.³¹ Ἀμφότερα ἀπαρτίζουν αὐτό τό «στοιχεῖο τῆς ἐλευθερίας»,³² τό ὁποῖο ἐμφανίζεται, ἐν ταυτῶ, ὡς συνθήκη δυνατότητας καί ἀδυνατότητας τῆς ἐξουσίας. Ἀπό τή μιά, χωρίς τήν ἐλευθερία, ἡ ἐξουσία περιπίπτει στή βία. Ἀπό τήν ἄλλη,

ἡ ἐλευθερία ἐμφανίζεται ἐπίσης καί σάν αὐτό πού δέν μπορεῖ παρά νά ἐναντιώνεται σέ μιά ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία τείνει τελικά νά τήν καθορίσει ὀλοκληρωτικά.³³

εἶναι, θά λέγαμε, ὁ γενέθλιος τόπος τῶν ἀντιστάσεων. Δέν ἀρμόζει πλέον νά διαλογιζόμαστε τό ζεῦγμα ἐξουσία-ἐλευθερία ὑπό τό σχῆμα τῆς διάζευξης: ἡ ἐξουσία δέν ἀσκεῖται ἐπὶ καί εἰς θάρος τῆς ἐλευθερίας, ἀλλά μᾶλλον ἐν μέσῳ ἐλευθερίας καί διαμέσου αὐτῆς. Ἡ ἐλευθερία, μέ τή σειρά της, δέν ἔγκειται στήν ἀπελευθέρωση ἀπό τήν ἐξουσία, ἐφόσον τουλάχιστον κανεῖς «δέν συγγείει τήν ἐλευθερία μέ τό τυχαῖο»,³⁴ ἀλλά στήν ἐνεργοποίηση καί ἀξιοποίηση ἐνός συνόλου ἀπό δυνατότητες πού ἡ ἴδια ἡ ἐξουσία καθιστᾷ ἐφικτές. Ἔχει κανεῖς τήν ἐντύπωση, ὅτι γιά τόν Φουκώ, ὅπως καί γιά τόν Σπινόζα, ἡ ἐλευθερία ἀποτελεῖ «ἀρετή ἢ τελειότητα»,³⁵ ἡ ὁποία δέν ἀσκεῖται παρά στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς «διαρκοῦς πρόκλησης»³⁶ πού τῆς ἀπευθύνει ἡ ἐξουσία, καί τανάπαλιν.

Ὅπως δὴποτε, τό στοιχεῖο αὐτό τῆς ἐλευθερίας —πού, σημειωτέον, δέν θά πρέπει νά βιαστοῦμε νά τό ταυτίσουμε μέ τήν ἐλευθερία τῆς βούλησης, ἀλλά θά ἦταν καλύτερο νά τό προσδιορίσουμε στό ἐμπει-

του ἀλλά ὄχι τήν ψυχή του. Μέ τόν τρίτο ὅμως ἢ τόν τέταρτο τρόπο, ἐξουσιάζει τόσο τήν ψυχή ὅσο καί τό σῶμα του» (Σπινόζα, *Πολιτική πραγματεία*, μτφρ. Α. Ι. Στυλιανοῦ, Πατάκης, Ἀθήνα 1996, σ. 104). Μᾶς φαίνεται, γενικότερα, ὅτι ἀνάμεσα στήν ἀνάλυση τῆς ἐξουσίας ἀπό τόν Φουκώ καί στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο προσεγγίζει τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς ὁ Σπινόζα, ὑπάρχει κάτι περισσότερο ἀπό μιά ἀπλή ὁμοίότητα. Δυστυχῶς δέν μποροῦμε νά ἐπεκταθοῦμε περαιτέρω.

³¹ ΜΕ, σ. 92.

³² ΜΕ, σ. 93.

³³ Ὁ.π.

³⁴ Σπινόζα, ὁ.π., σ. 102.

³⁵ Ὁ.π.

³⁶ ΜΕ, σ. 94.

ρικό ἐπίπεδο στό ὁποῖο ἐκδηλώνεται, ὡς ἀτελή, μὴ πλήρη καθορισμό τῆς δράσης κατά τήν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας—, τό στοιχεῖο λοιπόν αὐτό ἐπιφέρει ὀρισμένες τροποποιήσεις στό σχῆμα τῆς ἑτερονομίας τῆς πολιτικῆς πού ἀναφέραμε νωρίτερα. Δέν τίθεται βεβαίως ζήτημα νά ἀρνηθοῦμε ὅτι ἡ πολιτική δέν ἀσκεῖται παρά ὑπό τίς καθορισμένες συνθήκες τῶν σχέσεων ἐξουσίας, θά προσθέσουμε ὅμως ὅτι οἱ συνθήκες αὐτές δέν εἶναι πλήρως καθοριστικές, στό βαθμό πού ἡ ἐξουσία προϋποθέτει ἕνα ἀναπαλλοτρίωτο μερίδιο ἐλευθερίας τό ὁποῖο τή θεμελιώνει, καί τήν ἴδια στιγμή τῆς θέτει ὅρια. Κατόπιν τούτου, μετά δυσκολίας θά ἀπέδιδε κανεῖς στόν Φουκώ τήν ἀξίωση ἐνός ὀλοσχεροῦς καθορισμοῦ τοῦ πολιτικοῦ φαινομένου (καί τοῦ ὑποκειμένου ἀσφαλῶς — ἄλλωστε πῶς νά σκεφτεῖ κανεῖς τήν πολιτική διαφορετικά;) ἀπό τίς σχέσεις ἐξουσίας, χωρίς ὡστόσο κάτι τέτοιο νά συνεπάγεται ἀνασκευή τῆς ἑτερονομίας. Πρέπει μᾶλλον αὐτή νά ἐγγραφεῖ σέ ἕνα εὐρύτερο πλαίσιο ὅπου ἡ πολιτική δέν θά ἀποτελεῖ πλέον ἀπλή ἔκφραση τῶν παραγόντων καθορισμοῦ, ἀλλά στίς σχέσεις ἐξουσίας θά εἶναι ἀναγκασμένη νά ἀναζητεῖ ἐρείσματα καί σημεία στήριξης. Συνεπῶς, ἀποδίδεται στίς σχέσεις ἐξουσίας, ἀναφορικά μέ τήν πολιτική (καί τό ὑποκείμενο), μιά ἀναγκλιτική λειτουργία ἡ ὁποία δομεῖ ἕνα ὀρισμένο —μέ τήν ἐγγελιανή ἔννοια— πεδίο δυνατοτήτων τό ὁποῖο ἐπιτρέπει στό ὑποκείμενο νά συσταθεῖ ὡς ὑποκείμενο τῆς δράσης. Θά μπορούσε ἴσως κάποιος νά ἐντοπίσει σέ αὐτό τό ἀπερίσταλτο περιθώριο ἐλευθερίας³⁷ ἕναν πρῶτο προσδιορισμό τοῦ πολιτικοῦ, ἀλλά τοῦτος θά παρέμενε ἀπλῶς ἀρνητικός, καί ἐλάχιστα θά μᾶς διαφώτιζε σχετικῶς μέ τήν ἐνδεχόμενη οὐσία τοῦ πολιτικοῦ στή σκέψη τοῦ Φουκώ. Προκειμένου νά ἐξέλθουμε ἀπό τή σφαῖρα τῆς εἰκασίας στήν ὁποία βρισκόμαστε, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά προσδώσουμε θετικό περιεχόμενο στήν ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ.

Πρὶν νά προχωρήσουμε, καί γιά νά προχωρήσουμε, θά χρειαστεῖ νά ἐξετάσουμε δύο προβλήματα πού φαίνεται νά ἐγείρει ἡ φουκωκική σύλληψη τῆς ἐξουσίας: τό πρόβλημα τοῦ κράτους καί τό πρόβλημα τῆς κυριαρχίας (domination). Μιλοῦμε γιά πρόβλημα στό βαθμό πού ἡ συγκεκριμένη ἐννοιολόγηση τῆς ἐξουσίας, μέ τόν μερικό καί δια-

³⁷ Ἀπερίσταλτο, στό μέτρο πού παραμένουμε στό πλαίσιο τῶν σχέσεων ἐξουσίας οἱ ὁποῖες, σύμφωνα μέ τόν Φουκώ, διαφέρουν κατά τοῦτο οὐσιωδῶς ἀπό τήν ἀπλή ἄσκηση βίας.

σκορπισμένο χαρακτήρα της, καλείται να ερμηνεύσει φαινόμενα σφαιρικά και ολοποιητικά. Δεν θα πρέπει ωστόσο κράτος και κυριαρχία να συγχέονται, έστω και αν στην πορεία της ιστορίας φάνηκε για κάποιο διάστημα να συμπίπτουν και ένιοτε εξακολουθούν να διαπλέκονται. Το κράτος αποτελεί, για τον Φουκώ, μορφή και μάλιστα, όπως επισημαίνει, «τελική μορφή».³⁸ Συνεπώς ανάμεσα στο κράτος και την εξουσία υφίσταται ετερογένεια: το κράτος συνιστά μορφή, ενώ η εξουσία είναι τελεστικής τάξεως, ριζώνει σε όλο το εύρος του κοινωνικού δικτύου, και είναι συνεκτατή με κάθε κοινωνική σχέση,³⁹ πράγμα που δεν ισχύει για το κράτος. 'Εάν η εξουσία φαίνεται να πηγάζει από το κράτος, τούτο ανακύπτει μόνο εκ των υστέρων, ως αποτέλεσμα μίας «κρατικοποίησης» των σχέσεων εξουσίας, οι οποίες «αναφέρονται με έναν όρισμένο τρόπο στο κράτος».⁴⁰ «Κρατικοποίηση» σημαίνει προοδευτική υπαγωγή των σχέσεων εξουσίας στην οργανωτική αρχή του κράτους, ότι

δηλαδή έχουν υποβληθεί σε επεξεργασία, έχουν εξορθολογιστεί και συγκεντρωθεί μέσα στη μορφή των κρατικών θεσμών ή με την εγγύησή τους.⁴¹

'Οπωςδήποτε, τούτη η δυνατότητα ενός «εκ των υστέρων» θα άξιζε έναν έμφροντι και έκτενή στοχασμό, πρέπει όμως να προφυλαχθούμε από το να αποδώσουμε στον Φουκώ αλλότριες προθέσεις. Στόχος του δεν είναι να παράσχει μία γενική θεωρία της εξουσίας,⁴² καθώς, όπως επισημαίνει σε μία φράση εξαιρετικά σημαντική προκειμένου να κατανοήσουμε την καταστατική αρχή του έργου του, «ή γνώση δεν φτιάχτηκε για να κατανοεί, αλλά για να διακρίνει».⁴³ Το ζήτημα λοιπόν για τον Φουκώ δεν είναι οι ιδρυτικές προϋποθέσεις της μορφής-κράτος, αλλά η παρούσα μορφή ορθολογικότητας των σχέσεων εξουσίας. Μόνο θέτοντας αυτό το ερώτημα θα μπορούσαμε να αποφυγούμε την αντικατάσταση των υπαρχόντων θεσμών με άλλους οι οποίοι θα έχουν τους αυτούς αντικειμενικούς σκοπούς και παρόμοια

³⁸ ΔΓ, σ. 115.

³⁹ ΜΕ, σ. 97.

⁴⁰ 'Ο.π.

⁴¹ 'Ο.π.

⁴² Βλ. Μ. Φουκώ, 'Εξουσία, γνώση και ήθικη (εφεξής ΕΓΗ), μτφρ. Ζ. Σαρίκας, 'Υψιλον, 'Αθήνα 1988, σ. 130.

⁴³ ΚΝ, σ. 70.

αποτελέσματα.⁴⁴ Δεν έχει για εμάς νόημα να εξετάσουμε το κράτος εν γένει. Τουναντίον, θα πρέπει να επικεντρωθούμε στον ιδιαίτερο χαρακτήρα που απέκτησε το δυτικό κράτος άπαξ και προσεταιρίστηκε τη λογική της ποιμαντικής εξουσίας.⁴⁵ «Πρέπει μάλλον να αναλύουμε τους θεσμούς ξεκινώντας από τις σχέσεις εξουσίας και όχι το αντίστροφο»,⁴⁶ επιμένει ο Φουκώ.

Διαφορετικά έχουν τά πράγματα στην περίπτωση της κυριαρχίας, η οποία θέτει, εμπράκτως, ερωτήματα που μία αναλυτική της εξουσίας αδυνατεί, αυτόδικαίως, να παρακάμψει, χωρίς αυτό να θίγει τη νομιμότητα του φιλοσοφικού σχεδίου της. 'Η κυριαρχία προσδιορίζεται από τον Φουκώ ως μία κατάσταση η οποία συνδέεται άμεσα με τις σχέσεις εξουσίας, και συγκεκριμένα ως η κατάσταση εκείνη στην οποία οι σχέσεις εξουσίας τελούν υπό αναστολή:

«Όταν ένα άτομο ή μία κοινωνική ομάδα καταφέρνουν να καθηλώσουν ένα πεδίο σχέσεων εξουσίας, να τις καταστήσουν ακίνητες και σταθερές και να εμποδίσουν κάθε αναστρεψιμότητα της κίνησης [...], τότε βρισκόμαστε ενώπιον αυτού που μπορούμε να αποκαλέσουμε κατάσταση κυριαρχίας».⁴⁷

Σε πολλές περιπτώσεις οι σχέσεις εξουσίας είναι με τέτοιο τρόπο παγωμένες, ώστε να χαρακτηρίζονται από διηνεκή ασυμμετρία και ώστε το περιθώριο ελευθερίας να είναι εξαιρετικά περιορισμένο. [...] Σ' αυτές τις περιπτώσεις κυριαρχίας —οικονομικής κοινωνικής, θεσμικής ή σεξουαλικής— το ζήτημα είναι πράγματι να μάθουμε πού θα σχηματιστεί η αντίσταση.⁴⁸

Διαφαίνεται μία αποσύνδεση ανάμεσα στις σχέσεις εξουσίας και στην έννοια της αντίστασης, και θα πρέπει μάλλον να πούμε ότι, σε μία κατάσταση κυριαρχίας, αυτό που τελεί υπό αναστολή δεν είναι οι σχέσεις εξουσίας, αλλά αυτή τούτη η αντίσταση. 'Υπό αυτή την έννοια, νομίζω ότι θα πρέπει να διακρίνουμε τις καταστάσεις κυριαρχίας (έστω και αν ο κυρίαρχος χρησιμοποιεί βία) από εκείνη την

⁴⁴ Foucault, *Philosophie*, ό.π., σ. 704.

⁴⁵ Πού, όπως σημειώνει, «είναι συνδεδεμένη με την παραγωγή της αλήθειας — την αλήθεια του ίδιου του ατόμου» (ΜΕ, σ. 84).

⁴⁶ ΜΕ, σ. 95.

⁴⁷ Παρατίθεται στο ΠΑ, σ. 37.

⁴⁸ 'Ο.π.

κατάσταση τῆς ἄμεσης, βίαιης ὠμότητας, τὴν ὁποία ὁ Φουκώ διαχωρίζει ἀπὸ τῆς σχέσης ἐξουσίας, στὸ βαθμὸ πού ἡ κατάσταση κυριαρχίας προκύπτει μέσα ἀπὸ τὴν ἄρση τῶν ἀντιστάσεων, οἱ ὁποῖες ὑφίστανται ἄρνηση ἐφόσον ἔχουν ἤδη τεθεῖ. Ἐξοῦ καὶ «τό ζήτημα εἶναι [...] νὰ μάθουμε πού θὰ σχηματιστεῖ ἡ ἀντίσταση». Παρ' ὅλα αὐτά, ἀνακύπτει ἡ ἀκόλουθη δυσκολία: δεδομένου ὅτι ἡ ἀντίσταση ἀποτελοῦσε τὴν ἀρχὴ μετασχηματισμοῦ τῶν σχέσεων ἐξουσίας, ἡ ἀπόσυρσή της ἀπὸ τὸ προσκῆνιο συνεπιφέρει τὸ ἐρώτημα σχετικά μὲ τὸν τρόπο τοῦ ἱστορικοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ πεδίου τῆς ἐξουσίας, καὶ ἄρα τῆς πολιτικῆς δράσης. Εἶναι ἄραγε ἀναγκασμένος ὁ Φουκώ νὰ καταφύγει σὲ ἓνα σχῆμα ἀπόλυτου καθορισμοῦ;

Εἶναι πάντως ὑποχρεωμένος νὰ περιπλέξει τὰ πράγματα, καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ εἰσάγει στὸ παιχνίδι τὴν ἔννοια τῆς στρατηγικῆς: σὲ μιά κατάσταση ἀντιμετώπισης, σύγκρουσης, ἡ στρατηγικὴ δηλώνει τὴν ἀπόπειρα «νὰ δράσεις πάνω σὲ ἓναν ἀντίπαλο μὲ τέτοιον τρόπο, ὥστε ὁ ἀγώνας νὰ εἶναι γι' αὐτὸν ἀδύνατος».⁴⁹ Ἐφεξῆς, ἡ μηχανικὴ τῆς ἐξουσίας ὑφίσταται μιά σχάση, ἓναν ἀναδιπλασιασμό, καὶ ὀφείλει νὰ διαμερίζει τὰ ἴχνη της σὲ ἓνα διπλὸ μητρῶο: σὲ μιά καὶ τὴν αὐτὴ διαδικασία μπορούμε νὰ ξεχωρίσουμε τίς σχέσεις ἐξουσίας, ἀφενός, καὶ τίς στρατηγικὲς σχέσεις, ἀφετέρου, καθὼς καὶ τῆς διαλεκτικῆς ἀνάμεσά τους. Ἀξίζει νὰ παραθέσουμε τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα:

Μποροῦμε λοιπὸν μὲ ὄρους «στρατηγικῶν» νὰ ἀποκρυπτογραφήσουμε τοὺς μηχανισμούς πού τίθενται σὲ λειτουργία μέσα στίς σχέσεις ἐξουσίας. Τὸ πιὸ σπουδαῖο ὅμως σημεῖο εἶναι προφανῶς ἡ σχέση ἀνάμεσα σὲ σχέσεις ἐξουσίας καὶ στρατηγικὲς ἀντιμετώπισης. Γιατί, ἂν εἶναι ἀλήθεια ὅτι στὴν καρδιά τῶν σχέσεων ἐξουσίας καὶ ὡς μόνιμη συνθήκη ὑπαρξῆς τους ὑπάρχει μιά «ἀνυποταξία» καὶ ἐλευθερίες οὐσιαστικὰ δυσπειθεῖς, δὲν ὑπάρχει σχέση ἐξουσίας χωρὶς ἀντίσταση, χωρὶς ὑπεκφυγὴ ἢ διαφυγὴ, χωρὶς ἐνδεχόμενη ἀντιστροφή. Κάθε σχέση ἐξουσίας συνεπάγεται λοιπὸν, τουλάχιστον δυνάμει, μιά στρατηγικὴ ἀγώνα, χωρὶς ὅμως γι' αὐτὸ τὸν λόγο νὰ ἀλληλοεπικαλύπτονται, νὰ χάνουν τὴν ἰδιαιτερότητά τους καὶ τελικὰ νὰ συγχέονται. Ἀποτελοῦν ἢ μιά γιὰ τὴν ἄλλη ἓνα εἶδος μόνιμου ὁρίου, ἓνα εἶδος σημείου δυνατῆς ἀντιστροφῆς. Μιά σχέση ἀντιμετώπισης φτάνει στὸ τέρμα της, στὴν τελικὴ στιγμή της (καὶ σὴν νίκη ἐνός ἀπὸ τοὺς δύο ἀντιπάλους) ὅταν πάγιοι μηχανισμοί, μὲσῶ τῶν

ὁποίων μπορούμε νὰ καθοδηγήσουμε μὲ σταθερότητα καὶ ἀρκετὴ βεβαιότητα τὴ διαγωγή τῶν ἄλλων, ὑποκαθιστοῦν τὸ παιχνίδι τῶν ἀνταγωνιστικῶν ἀντιδράσεων. Γιὰ μιά σχέση ἀντιμετώπισης, ἀπὸ τὴ στιγμή πού δὲν εἶναι ἀγώνας μέχρι θανάτου, ἡ παγίωση μιᾶς σχέσης ἐξουσίας ἀποτελεῖ στόχο — τὴν ἐκπλήρωσή της καὶ συγχρόνως τὸ πέρασμά της σὲ κατάσταση διαθεσιμότητας. Καὶ ἀντίστροφα, γιὰ μιά σχέση ἐξουσίας, ἡ στρατηγικὴ ἀγώνα ἀποτελεῖ ἐπίσης σύνορο, ὅπου ἡ ὑπολογισμένη ἐπαγωγή τῆς διαγωγῆς τῶν ἄλλων δὲν μπορεῖ νὰ πάει πέρα ἀπὸ τὴν ἀνταπάντηση στὴν ἴδια τὴ δράση τους. Ὅπως δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξουν σχέσεις ἐξουσίας χωρὶς σημεία ἀνυποταξίας πού ἐξ ὀρισμοῦ τῆς διαφεύγουν, ἔτσι καὶ κάθε ἐντατικοποίηση, κάθε ἐπέκταση τῶν σχέσεων ἐξουσίας μὲ σκοπὸ τὴν ὑποταγὴ τῶν σημείων αὐτῶν δὲν μπορεῖ παρά νὰ ὀδηγήσει στὰ ὅρια τῆς ἄσκησης τῆς ἐξουσίας. Ἡ τελευταία βρίσκει τότε τὸ ἀντέρειμά της εἴτε σὲ ἓναν τύπο δράσης πού ὀδηγεῖ τὸν ἄλλο στὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀδυναμία (μιὰ «νίκη» ἐπὶ τοῦ ἀντιπάλου ὑποκαθιστᾷ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας) εἴτε σὲ μιά στρέψη τῶν κυβερνωμένων καὶ στὸ μετασχηματισμὸ τους σὲ ἀντιπάλους. Γενικά, κάθε στρατηγικὴ ἀντιμετώπισης ὀνειρεύεται νὰ γίνῃ σχέση ἐξουσίας — καὶ κάθε σχέση ἐξουσίας, τόσο ὅταν ἀκολουθεῖ τὴν προσίδια γραμμὴ ἀνάπτυξής της ὅσο κι ὅταν συγκρούεται μὲ μετωπικὲς ἀντιστάσεις, κλίνει στὸ νὰ γίνῃ στρατηγικὴ πού κερδίζει.⁵⁰

Ὁ Φουκώ περιγράφει μιά διαλεκτικὴ ἀνάμεσα στίς σχέσεις ἐξουσίας καὶ σὲ ὅ,τι ὀνομάζει σχέσεις ἀντιμετώπισης ἢ στρατηγικὲς σχέσεις, διαλεκτικὴ ἢ ὁποία ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν τὸ ἀνάπτυγμα μιᾶς ὀρισμένης ἀσυμμετρίας πού ἐνυπάρχει στίς σχέσεις ἐξουσίας, καθὼς τὸ factum τῆς ἀντίστασης θέτει μιά σχέση ἐξουσίας ὡς σχέση ἀντιμετώπισης μεταξύ δύο ἀντιπάλων. Ἐπαναφορὰ λοιπὸν τοῦ πολεμικοῦ μοντέλου — αὐτοῦ πού εἶχε ἄλλοτε ἀποκαλέσει «ὑπόθεση Νίτσε»⁵¹ — στὴν ἀνάλυση τῆς ἐξουσίας, τὸ ὁποῖο εἶχε ἐγκαταλείψει ὁ Φουκώ πρὸς χάριν τοῦ μοντέλου τῆς διακυβέρνησης, μόνον πού τούτη τὴ φορά δὲν νοιώθει τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιλέξει, καθὼς ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἡ «δράση πάνω σὲ δράση» ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἀποκλείει τὴν πολεμικὴ σύγκρουση: ἀντιθέτως, τὴ θεμελιώνει. Μάλιστα οἱ σχέσεις ἀντιμετώπισης συνιστοῦν τὸ ὄριο τῶν σχέσεων ἐξουσίας. Βεβαίως, καὶ οἱ σχέσεις ἐξουσίας ἀποτελοῦν, μὲ τὴ σειρά τους, τὸ ὄριο τῶν στρατη-

⁴⁹ ΜΕ, σ. 98, ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

⁵⁰ ΜΕ, σ. 98-99.

⁵¹ Φουκώ, *Γιὰ τὴν υπέρσπιση τῆς κοινωνίας*, ὁ.π., σ. 34.

γικῶν σχέσεων, εντούτοις, ανάμεσα σέ αυτές τίς δύο οριοθετήσεις υπάρχει μία κάποια ασυμμετρία. Πράγματι, μία σχέση ἐξουσίας τείνει νά μετατραπεί σέ σχέση ἀντιμετώπισης, δεδομένου ὅτι ἡ ἀπόπειρα ἐλέγχου τῶν ἀντιστάσεων «δέν μπορεί παρά νά ὀδηγήσει στά ὅρια τῆς ἄσκησης τῆς ἐξουσίας», καί στό μετασχηματισμό της σέ μία δυαδική κατάσταση ἀντιπαλότητας. Ἀπό τήν ἄλλη, μία σχέση ἀντιμετώπισης τείνει ὄντως νά μετατραπεί σέ μία σχέση ἐξουσίας τοῦ τύπου «ἀγωγή τῆς διαγωγῆς»: φαίνεται ὅμως ὅτι δέν ἔχουμε νά κάνουμε μέ τήν ἴδια σχέση ἐξουσίας στή μία καί στήν ἄλλη περίπτωση, ἐφόσον στήν πρώτη περίπτωση πρόκειται γιά σχέσεις ἐξουσίας οἱ ὁποῖες συνοδεύονται ἐξ ὑποθέσεως ἀπό ἀντιστάσεις, ἐνῶ στή δεύτερη πρόκειται γιά μία σχέση ἐξουσίας παγιωμένη, σταθεροποιημένη, στήν ὁποία «τό παιχνίδι τῶν ἀνταγωνιστικῶν ἀντιδράσεων» ἔχει ἐξαλειφθεῖ. Συνεπῶς μία σχέση ἀντιμετώπισης δέν τείνει πρός μία σχέση ἐξουσίας ἀπλῶς, ἀλλά σέ μία σχέση ἐξουσίας ἄνευ ἀντιστάσεων, τουτέστιν σέ ὅ,τι ὁ Φουκώ προσδιόρισε ὡς *κατάσταση κυριαρχίας*. Ἄν λοιπόν ἡ ἔννοια τῆς στρατηγικῆς φάνηκε πρός στιγμήν νά παρέχει ἕνα σημεῖο εἰσόδου στή δυνατότητα πολιτικῆς δράσης, τό πρόβλημα ἐντέλει παραμένει: διότι ἂν

ἡ ἀπελευθέρωση [ἐννοεῖται, ἀπό μία κατάσταση κυριαρχίας] συνιστᾷ ἐνίοτε τήν ἱστορική ἢ πολιτική συνθήκη γιά μία πρακτική ἐλευθερίας,⁵²

τότε, ὅπως σημειώνει ὁ Μπαλιμπάρ,

οἱ πρακτικές ἐλευθερίας δέν ἀποτελοῦν τόσο τήν προκαταρκτική συνθήκη ἀπελευθέρωσης, ὅσο μιά ἀναγκαιότητα πού ἀναδύεται ἐκ τῶν ὑστέρων.⁵³

Καί ζητούμενο δέν εἶναι μόνο «νά μάθουμε πού θά σχηματιστεῖ ἡ ἀντίσταση», ἀλλά κυρίως πῶς.

Σύμφωνα μέ τόν Μπαλιμπάρ, ἡ στροφή τοῦ Φουκώ πρός τήν «ἐπιμέλεια τοῦ ἑαυτοῦ» μπορεί νά ἐρμηνευθεῖ ὡς μία ἀπόπειρα νά δοθεῖ ἀπάντηση στό πρόβλημα τῶν μαζικῶν δομῶν κυριαρχίας διαμέσου τῆς ἀναζήτησης ἐνός «περισσότερο πρωταρχικοῦ ἐπιπέδου καθορισμοῦ, καί συνακόλουθα ἐνός σημείου δόμησης ἢ ἀποδόμησης τῆς πολιτικῆς».⁵⁴ Ἡ «σχέση πρός ἑαυτόν», ὅπως αὐτή παίρνει σάρκα

⁵² ΠΑ, σ. 37.

⁵³ ΠΑ, σ. 38.

⁵⁴ Ὁ.π.

καί ὅσά μέσα ἀπό τεχνικές καί πρακτικές τοῦ ἑαυτοῦ, οἱ ὁποῖες τελικά συγκροτοῦν μία τέχνη τοῦ βίου καί μιά αἰσθητική τοῦ ἑαυτοῦ, θά ἀποτελοῦσε τότε τήν ἐστία τῶν ἀντιστάσεων, καί ἄρα τήν πηγὴ τῶν πολιτικῶν μετασχηματισμῶν. Μόνο πού καί σέ αὐτή τήν περίπτωση τό πρόβλημα τῆς κυριαρχίας δείχνει νά ἐπιμένει, καθῶς, τό ὑποκείμενο — ὁ ἑαυτός — γίνεται ὁ τόπος μιᾶς ἀντινομίας: ἡ ἐργασία τοῦ ἑαυτοῦ ἐπὶ τοῦ ἑαυτοῦ δύναται νά λάβει καί ἀρνητικό καί θετικό πρόσημο, καθῶς ἀναφέρεται τόσο στήν παθητική (κυριαρχικός καθορισμός τῶν τρόπων ὑποκειμενοποίησης) ὅσο καί στήν ἐνεργητική (διάπλαση τοῦ ἑαυτοῦ σέ ἀπόσταση ἀπό τόν κυρίαρχο κώδικα) πλευρά τῆς διαδικασίας, οὕτως ὥστε νά

παραπέμπει τόσο στήν κανονικότητα ἐνός πολιτισμοῦ, ὅσο καί στόν κίνδυνο πού σκοπίμως διατρέχει κανεὶς νά γίνῃ κάτι ἄλλο ἀπὸ αὐτό πού ἦταν.⁵⁵

Συνεπῶς ἡ δυσκολία διατηρεῖται: ἂν ἡ σχέση πρός ἑαυτόν εἶναι σέ θέση νά ἐξηγήσει ἐξίσου καλά τόσο τή θεμελίωση ὅσο καί τή ἀπορρύθμιση τῆς κυριαρχίας, τότε ὑποπίπτουμε σέ μία ἐπ' ἄπειρον ἀναγωγή, ἀδυνατοῦμε νά προσδιορίσουμε τόν εἰδοποιό χαρακτήρα, τό «πῶς» τῆς ἀντίστασης, καί συνεπῶς νά δώσουμε περιεχόμενο στίς πρακτικές ἐλευθερίας καί σέ μία ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ.

Δικαιώνεται ἄραγε ἡ ἀνάγνωση τοῦ Μπαλιμπάρ; Στό βαθμό πού ἐπιχειρεῖ νά ἀναγάγει τή σχέση πρός ἑαυτόν σέ ἕνα «περισσότερο πρωταρχικό ἐπίπεδο καθορισμοῦ», μᾶς φαίνεται κάτι περισσότερο ἀπὸ προβληματική, καί αὐτό γιατί ἕνας τέτοιος ἀναγωγισμὸς εἶναι ξένος πρός τή θεωρητική πρακτική τοῦ Φουκώ. Ὁ Ντελέζ (G. Deleuze) εἶχε δίκιο ὅταν, ἀναφερόμενος στόν Φουκώ, ἔκανε λόγο γιά «τρεῖς “ὄντολογίες”»:

Ἵπάρχουν τρεῖς μὴ ἀναγώγιμες διαστάσεις, πού ἐνέχουν ἀδιαλείπτως ἡ μία τήν ἄλλη: γνώση, ἐξουσία καί ἑαυτός.⁵⁶

Εἶναι κάπως παρακινδυνευμένο νά ἀποδίδουμε στόν Φουκώ τήν ἀπόπειρα ἐξεύρεσης ἐνός βαθύτερου πεδίου δόμησης τοῦ συστήματος τῆς

⁵⁵ ΠΑ, σ. 40.

⁵⁶ G. Deleuze, Φουκώ, μτφρ. Τ. Μπέτζελος, Πλέθρον, Ἀθήνα 2005, σ. 193, ὅπου ὁ Ντελέζ παραπέμπει στό κείμενο τοῦ Φουκώ «Γιά τή γενεαλογία τῆς ἠθικῆς», στό ὁποῖο γίνεται ἀναφορά στίς τρεῖς «ἱστορικές ὄντολογίες» (βλ. Μ. Φουκώ, Ἐξουσία, γνώση καί ἠθική, ὁ.π., σ. 99).

έξουσίας στό ύποκείμενο καί στή σχέση πρός έαυτόν. Τό ακόλουθο απόσπασμα από τή Χρήση τών άπολαύσεων είναι ένδεικτικό:

Κάποια θεωρητική μετατόπιση μου φαινόταν άπαραίτητη, γιά νά μπόρσω νά αναλύσω αυτό πού συχνά χαρακτηριζόταν ως πρόοδος τών γνώσεων: Έκεινή μέ όδηγησε στό νά αναρωτηθώ ποιές ήταν οι μορφές συλλογιστικής πρακτικής πού διαθρώνουν τή γνώση. Έξίσου άπαραίτητη μου ήταν καί μία άλλη θεωρητική μετατόπιση γιά τήν άνάλυση εκείνου πού συχνά περιγράφεται σάν εκδήλωση τής «έξουσίας»: Αυτή θά μου επέτρεπε νά εξετάσω sé βάθος τίς πολλαπλές σχέσεις, τίς καθαρές στρατηγικές καί τίς έλλογες τεχνικές, πού διαθρώνουν τήν άσκηση τής έξουσίας. Έμφανές ήταν τώρα πώς έπρεπε νά προχωρήσω sé μία τρίτη μετατόπιση, ώστε νά μπορέσω νά προσδιορίσω αυτό πού λέγεται «ύποκείμενο»: έπρεπε δηλαδή ν' ανακαλύψω μέ ποιές μορφές καί μέσα sé ποιές ιδιαίτερες συνθήκες τό άτομο, sé σχέση μέ τόν έαυτό του, συγκροτείται καί αναγνωρίζει τόν έαυτό του ως ύποκείμενο.⁵⁷

Είναι προφανές ότι ανάμεσα στή γνώση, τήν έξουσία καί τό ύποκείμενο ύπάρχει σχέση παρατακτική καί όχι αναγωγική. Ωστόσο δέν έχει άδικο ό Μπαλιμπάρ νά συνδέει τή σχέση πρός έαυτόν μέ τήν ιδέα τής αντίστασης, καί θά μπορούσαμε ίσως, αποκρυπτογραφώντας τούς λόγους αυτής τής σύνδεσης, νά διασαφηνίσουμε τήν ουσία τής αντίστασης ως άρχής μετασχηματισμού, ούτως ώστε νά προσεγγίσουμε περαιτέρω μία έννοια τού πολιτικού. Υπό ποίαν έννοια λοιπόν ή σχέση πρός έαυτόν συνιστά αντίσταση;

Έχω τήν έντύπωση ότι, έπ' αυτού τού ζητήματος, ό Μπαλιμπάρ ύποπίπτει sé τρία σφάλματα. Πρώτον, τό αναφέραμε, άποδίδει στόν Φουκώ ένα είδος αναγωγισμού, τόν όποιο ό τελευταίος ούτε έπικαλείται ούτε έφαρμόζει. Δεύτερον, παραλείπει νά διακρίνει ανάμεσα στίς δύο όψεις τής ήθικής, μέ τήν εύρεία έννοια, μέ άποτέλεσμα νά τίς συνδέει διά τής βίας: από τή μία, έχουμε αυτό πού ό Φουκώ άποκαλεί κώδικα, ήτοι

ένα σύνολο αξιών καί κανόνων συμπεριφορᾶς πού προτείνονται στό άτομο καί στίς ομάδες διά μέσου διαφόρων θεσμικών όργάνων, όπως είναι λόγω χάρη ή οικογένεια, τά εκπαιδευτικά ιδρύματα, οι Έκκλησίες, κ.λπ.⁵⁸

⁵⁷ Μ. Φουκώ, *Ιστορία τής σεξουαλικότητας*, τόμ. 2: *Η χρήση τών άπολαύσεων* (έφεξής ΧΑ), μτφρ. Γ. Κωνσταντινίδης, Ράππας, Αθήνα 1988, σ. 14.

⁵⁸ ΧΑ, σ. 34.

Καί από τήν άλλη ύπάρχει ένα όρισμένο

είδος σχέσης πού πρέπει νά 'χεις μέ τόν έαυτό σου, τό rapport à soi (σχέση πρός έαυτόν), τό όποιο όνομάζω ήθική καί τό όποιο καθορίζει πώς τό ύποκείμενο ύποτίθεται ότι συγκροτεί τόν έαυτό του ως ήθικό ύποκείμενο τών ίδιων του τών πράξεων.⁵⁹

Είναι άλήθεια πώς οι δύο αυτές όψεις είναι άδύνατον νά διαχωριστούν όλότελα, αλλά είναι δυνατόν νά αναπτύσσονται, καί ή μία καί ή άλλη, μέ σχετική άυτόνομια,⁶⁰

καί πάντως ό Φουκώ περιγράφει δύο διακριτά επίπεδα ήθικου προσανατολισμού: ή σχέση πρός έαυτόν διατηρεί μία θέση έξωτερική πρός τόν κώδικα, καί, παρότι αυτά τά δύο συνδέονται, είναι ακριβώς ή όρισμένη σχέση μέ τόν κώδικα αυτή πού εγκαθιδρύει μία ανεξάλειπτη απόκλιση ανάμεσά τους, συγκροτώντας μέ αυτό τόν τρόπο τή σχέση πρός έαυτόν ως μία διηλεκτική πηγή άμφισβήτησης τής κυριαρχίας τού κώδικα, καί άρα ως μία διαρκή βαθμίδα αντίστασης. "Αν λοιπόν ό Μπαλιμπάρ βλέπει στή σχέση πρός έαυτόν τήν έδρα μᾶς άντινομίας, δεδομένου ότι συνιστά έξηγητική άρχή τόσο τής κυριαρχίας όσο καί τού μετασχηματισμού, τούτο συμβαίνει έπειδή τήν ταυτίζει μέ τήν όψη τού κώδικα.

Μέ ποιόν τρόπο άραγε άσκειται ή σχέση πρός έαυτόν; Μέσα από προβληματοποιήσεις, θά μᾶς πει ό Φουκώ, καθιστώντας δηλαδή ποικίλους τομείς τού είναι άντικείμενα προβληματισμού. Θά πρέπει νά αναζητήσουμε τήν καταγωγή της sé ό,τι θά μπορούσαμε νά άποκαλέσουμε έργασία τής σκέψης, ή όποία προσδιορίζεται ως έξής:

«Η σκέψη δέν είναι αυτό πού κατοικοεδρεύει sé μία όρισμένη συμπεριφορά καί τής δίνει τό νόημά της. Αντίθετα, είναι αυτό πού επιτρέπει sé κάποιον νά κοντοσταθεί μπροστά στόν δείνα ή στόν τάδε τρόπο δράσης ή αντίδρασης, νά τόν παρουσιάσει στόν έαυτό του σάν άντικείμενο σκέψης καί νά διερευνήσει τό νόημά του, τίς συνθήκες του καί τούς σκοπούς του. Η σκέψη είναι έλευθερία sé σχέση μ' αυτό πού κάνει κανείς, ή κίνηση μέ τήν όποία άποσπάται κανείς άπ' αυτό πού κάνει, τό θέτει ως άντικείμενο καί τό σκέφτεται ως άντικείμενο.⁶¹

⁵⁹ ΕΓΗ, σ. 100.

⁶⁰ ΧΑ, σ. 39.

⁶¹ ΕΓΗ, σ. 139, ή ύπογράμμιση δική μας.

Ἐπανευρίσκουμε λοιπόν τήν ἐλευθερία, στήν ὁποία ἐντοπίσαμε τή ρίζα τῶν ἀντιστάσεων, νά τίθεται ἐν ἔργῳ, ὑπό τή μορφή στοχασμοῦ, μέσα στή σχέση ἐαυτοῦ πρὸς ἐαυτόν. Παρά τὰ φαινόμενα, πρόκειται γιά ἓνα ζήτημα τό ὁποῖο ἀπασχόλησε ἀρκετά νωρίς τόν Φουκώ. Ἦδη στίς *Δέξεις καί τὰ πράγματα* σημείωνε πώς

τό οὐσιῶδες εἶναι ὅτι ἡ σκέψη γιά τόν ἐαυτό της καί μέσα στό βάθος τῆς ἐργασίας της εἶναι γνώση καί συνάμα τροποποίηση ἐκείνου πού γνωρίζει, στοχασμός καί μετασχηματισμός τοῦ τρόπου ὑπαρξῆς ἐκείνου τό ὁποῖο στοχάζεται.⁶²

«Ὁλη ἡ μοντέρνα σκέψη διαπερνᾶται ἀπό τόν νόμο νά σκεφτοῦμε τό ἄσχεπτο»,⁶³ πλὴν κάτι τέτοιο δέν εἶναι ἐφικτό «χωρίς [...] τό εἶναι τοῦ ἀνθρώπου νά μεταβάλλεται αὐτόχρομα». ⁶⁴ Ὅθεν

ἡ σκέψη, ἀπό τή βάση τῆς ὑπαρξῆς της καί ἤδη ἀπό τήν πιό αὐγινή μορφή της, εἶναι καθαυτή μιά πράξη – μιά ἐπικίνδυνη πράξη.⁶⁵

Καί μιά ἔννοια τοῦ πολιτικοῦ, ἐάν αὐτή ὑπῆρχε στό ἔργο τοῦ Φουκώ, θά εἶχε ἴσως νά κάνει μέ αὐτήν ἀκριβῶς τή μετασχηματίζουσα δραστηριότητα τῆς σκέψης. Ἄς μή μᾶς ξενίζει τό γεγονός ὅτι στήν πυκνή ὕλικότητα τῆς ἐξουσίας μοιάζει νά ἀντιπαραθέτουμε τήν αὐλή ἰδεατότητα τῆς σκέψης. Ἄλλωστε, ἡ ἐξουσία συνιστᾶ ἐξουσία μόνο στό βαθμό πού ἐμφορεῖται ἀπό ἓναν ἰδιαίτερο τύπο ὀρθολογικότητας, ἀπό τήν προσίδια λογική της, ἀπό ἓνα

σύνολο κανόνων σύμφωνα μέ τούς ὁποίους χωρίζεται τό ἀληθές ἀπό τό ψευδές καί ἀποδίδονται εἰδικά ἀποτελέσματα ἐξουσίας στό ἀληθές.⁶⁶

Ἦπ' αὐτή τήν ἔννοια, ἡ ἐξουσία συνιστᾶ σκέψη, εἶναι δουλεμένη ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον ἀπό τή σκέψη, συνυφασμένη μέ αὐτήν, καί, σέ τελική ἀνάλυση, ἐνσαρκώνει ἓνα καθεστῶς ἀληθείας. Δέν θά ἦταν ὑπερβολικό νά ποῦμε ὅτι τό πρόβλημα τῆς ἀλήθειας, ἡ ἀλήθεια ὡς πρόβλημα, ἀποτελεῖ τό ζήτημα πού, σάν κόκκινη κλωστή, διατρέχει σύνολο τό ἔργο τοῦ Φουκώ:

⁶² ΔΠ, σ. 449.

⁶³ Ὁ.π.

⁶⁴ Ὁ.π.

⁶⁵ ΔΠ, σ. 450-451.

⁶⁶ ΕΓΗ, σ. 35-36.

Ἄφου μελέτησα προσεκτικά τούς μηχανισμούς τῆς ἀλήθειας, τόν ἓνα σέ σχέση μέ τόν ἄλλο –πάνω στό πρότυπο ὀρισμένων ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν τοῦ 19^{ου} καί τοῦ 20^{ου} αἰῶνα– κι ὕστερα τούς μηχανισμούς τῆς ἀλήθειας ὡς πρὸς τίς σχέσεις ἐξουσίας, πάνω στό πρότυπο τῆς σωφρονιστικῆς πρακτικῆς, κατάλαβα πώς ἐπιτακτικό ἦταν κι ἓνα ἄλλο ἔργο: Ἦ μελέτη τῶν διαφόρων μηχανισμῶν τῆς ἀλήθειας στή σχέση μας μέ τόν ἐαυτό μας καί τή συγκρότηση τοῦ ἐαυτοῦ μας ὡς ὑποκειμένου.⁶⁷

Καί ἴσως τό πολιτικό νά ἀπλώνει κυριολεκτικά τίς ρίζες του σέ αὐτήν ἀκριβῶς τή δυνατότητα παραγωγῆς τῆς ἀλήθειας, καί ἄρα μιᾶς ἀλήθειας ἡ ὁποία νά ἀποτελεῖ μίαν ἄλλη ἀλήθεια. Πρόκειται μήπως γιά τήν παλινὸρθωση ἐκείνου τοῦ συστατικοῦ ὑποκειμένου ἐναντία στό ὁποῖο ὁ Φουκώ εἶχε στρέψει τά ὄπλα μιᾶς συντακτικῆς γνώσης καί μιᾶς συντακτικῆς ἐξουσίας, καί τό ὁποῖο τάχα θά ὑπνωττε στά τρίσβαθα τῆς σκέψης τοῦ Φουκώ, γιά νά κάνει τήν ἐμφάνισή του ἀμέσως μόλις θά ἔστρεφε τήν προσοχή στήν «αἰσθητικῆ τῆς ὑπαρξῆς»; Τό συμπέρασμα αὐτό φαίνεται νά ἀπορρέει ἄμεσα ἀπό τήν ὑπόθεση ὅτι ὁ Φουκώ ἀναζητεῖ στή σχέση πρὸς ἐαυτόν ἓνα πρωταρχικότερο ἐπίπεδο καθορισμοῦ, ἀφού τό ὑποκείμενο ἐγκαλεῖται ὡς ἡ καταγωγική βαθμίδα τοῦ μετασχηματισμοῦ, καί ἀποτελεῖ, στά μάτια μας, τήν τρίτη ἀθλιφία τοῦ Μπαλιμπάρ. Ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, ὁ Φουκώ λαμβάνει σαφεῖς προφυλάξεις:

Τό νά ποῦμε ὅτι ἡ μελέτη τῆς σκέψης εἶναι ἡ ἀνάλυση μιᾶς ἐλευθερίας δέν σημαίνει ὅτι ἀσχολεῖται κανεὶς μέ ἓνα τυπικό σύστημα πού ἔχει ἀναφορά μόνο μέ τόν ἐαυτό του. Πράγματι, γιά νά μπεῖ στό πεδίο τῆς σκέψης μιά περιοχὴ δράσης, μιά συμπεριφορά, εἶναι ἀπαραίτητο νά τήν ἔχουν κάνει ἀβέβαιη, νά τήν ἔχουν κάνει νά χάσει τήν οἰκειότητά της, ἢ νά ἔχουν προκαλέσει γύρω της διάφορες δυσκολίες κάποιοι παράγοντες. Τά στοιχεῖα αὐτά προκύπτουν ἀπό κοινωνικές, οικονομικές ἢ πολιτικές διαδικασίες. Ἐδῶ ὅμως ὁ μόνος ρόλος τους εἶναι ὁ ρόλος τῆς ἐξώθησης. Μποροῦν νά ὑπάρχουν καί νά ἀσχοῦν τή δράση τους γιά πολὺν καιρὸ προτοῦ ὑπάρξει ἡ πραγματικὴ προβληματοποίηση ἀπὸ τή σκέψη. Κι ὅταν παρεμβαίνει ἡ σκέψη, δέν παίρνει μιά μοναδική μορφή πού εἶναι ἄμεσο ἀποτέλεσμα ἢ ἀναγκαῖα ἔκφραση αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν. Εἶναι μιά πρωτότυπη ἢ εἰδικὴ ἀπάντηση –πού συχνά παίρνει πολλές μορφές, μερικές φορές ἀκόμη καί ἀντιφατικές– σέ αὐτές τίς δυσκολίες, οἱ ὁποῖες καθορί-

⁶⁷ ΧΑ, σ. 14.

ζονται γι' αυτήν από μία κατάσταση ή από ένα γενικό πλαίσιο και οι όποιες ισχύουν ως δυνατό (possible) ερώτημα.⁶⁸

Η σκέψη, μᾶς λέει ο Φουκώ, αποτελεί μίαν απάντηση σέ ένα ερώτημα πού τῆς τίθεται ἔξωθεν. Ἀνάμεσα στή σκέψη καί στό ἔξω δέν ὑπάρχει καμία νομοτέλεια πλὴν αὐτοῦ τοῦ ἀναγκαίου δεσμοῦ τῆς ἐρωταποκρίσεως. Ἡ πραγματικότητα ὀφείλει νά ἔχει καταστῆ ἀδέβαιη, νά ἔχει λάβει τή μορφή ἐρωτήματος τό ὅποιο νά καλεῖ τή σκέψη. Καί τότε ἡ σκέψη δέν ἀποτελεῖ τήν ἀναγκαῖα ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ ἔξω, δέν παρέχει μιά προκαθορισμένη ἀπάντηση, ἀλλά μᾶλλον ἀπηχεῖ αὐτό τό ἐρώτημα, τό ὅποιο προτοῦ τεθεῖ στή σκέψη, ἐμφανίζεται νά ἔχει ἤδη τεθεῖ μέσα στά «ἴδια» τά πράγματα, ἐάν μπορούμε νά ἐκφραστοῦμε κατ' αὐτό τόν τρόπο. Ἀσφαλῶς, ἕνα ἐρώτημα δύναται νά μὴν ἀναληφθεῖ ἀπό τή σκέψη, ἐντούτοις ἡ σκέψη δέν μπορεῖ παρά νά ἀναλάβει ἕνα ἤδη τεθειμένο ἐρώτημα, ἔστω καί ἂν ἡ μορφή πού θά λάβει καί οἱ ἀπαντήσεις πού θά προκύψουν ἐνδέχεται νά ποικίλλουν. Προτοῦ ἡ προβληματοποίηση ἀρχίζει νά ἐκτυλίσσεται μέσα στό πεδίο τοῦ στοχασμοῦ, ἔχει ἤδη λάβει χώρα σέ αὐτό τό ἔξω τό ὅποιο ἀποτελεῖ γιά τή σκέψη τή σφαῖρα τοῦ ἄσκεπτου. Ὁ μετασχηματισμός ἔχει ἀνεκαθεν ἤδη ἀρχίσει, ὄχι μέσα στό κεφάλι τοῦ φιλοσόφου ἀλλά σέ αὐτό τό καταστατικό ἔξω πού συνιστᾷ τήν πρώτη ὕλη τοῦ ἐρωτᾶν, τό ἀγκυροβόλιο τῆς σκέψης. Καί ἂν ἀναγνωρίζουμε τόν αὐτόνομο χαρακτήρα τῆς σκέψης, τό γεγονός ὅτι δέν εἶναι ἀπλῶς ἕνας καθρέφτης τῆς φύσης ἀλλά μιά ἀρχή ἐπινόησης, δέν πρέπει νά λησμονοῦμε τήν ἰδιάζουσα ἑτερονομία τῆς αὐτονομίας τῆς. Ὁ προσδιορισμός μᾶς ἔννοιας τοῦ πολιτικοῦ στόν Φουκώ ἀδυνατεῖ νά ἀντιπαρέλθει αὐτό τό στοιχεῖο τῆς ἑτερονομίας. Εἶδαμε ὅτι ὁ Φουκώ διακρίνει τρία μὴ ἀναγώγιμα ἐπίπεδα ἀνάδυσης τοῦ ἀληθοῦς: γνώση, ἐξουσία καί ἑαυτός. Ἐπεταί ὅτι, ἂν τό πολιτικό ριζώνει στή δυνατότητα παραγωγῆς τῆς ἀλήθειας, καί ἄρα στή δυνατότητα σύγκρουσης ἀνάμεσα σέ καθεστῶτα ἀληθείας, ἤτοι στή δυνατότητα ἀπορρύθμισης τῆς κυριαρχίας, ὀφείλει νά διατηρήσει τήν ἀναφορά του καί στά τρία ὄντολογικά ἐπίπεδα. Προϋποθέτει ὄχι μόνο μιά ἐλευθερία ὅσον ἀφορᾷ τίς πιθανές ἀπαντήσεις, ἀλλά καί αὐτή τούτη τή δυνατότητα θέσης τοῦ ἐρωτήματος.

Μένει τώρα νά συμφιλώσουμε τόν Φουκώ τῆς Δίψας τῆς γνώσης

⁶⁸ ΕΓΗ, σ. 139, ἡ ὑπογράμμιση δική μας.

μέ τόν Φουκώ τῆς διακυβερνησιμότητας. Εἶδαμε ὅτι στή Δίψα τῆς γνώσης ὁ Φουκώ θεωρεῖ τήν ἀντίσταση ἐγγενή σέ κάθε σχέση ἐξουσίας. Ἀργότερα ὅμως προσδιορίζει τήν κατάσταση κυριαρχίας ὡς κατάσταση ἄνευ ἀντιστάσεων, ἀντιφάσκοντας φαινομενικά μέ τήν προηγούμενη θέση του. Ἄν ὅμως, ὅπως ὑποστηρίξαμε, ἡ σχέση πρὸς ἑαυτόν συγκροτεῖ μιά πηγὴ μόνιμης ἀντίστασης, τότε ὁ Φουκώ δέν ἀναιρεῖ τό «ἀξίωμα» τῆς ἀντίστασης, ἀλλά πιθανότατα ἦταν ἄστοχη ἡ ἐρμηνεία μας ἀναφορικά μέ τίς καταστάσεις κυριαρχίας. Ἡ δυσκολία θά μπορούσε νά ἐπιλυθεῖ ἂν κάναμε μιά διάκριση ἀνάμεσα σέ ἐλάσσονες καί μείζονες ἢ στρατηγικές ἀντιστάσεις. Οἱ ἐλάσσονες ἀντιστάσεις (ὅπως ἡ σχέση πρὸς ἑαυτόν) θά ἀντιστοιχοῦσαν στήν ἀντίληψη τοῦ Φουκώ περὶ ἀντιστάσεων ἐγγενῶν στίς σχέσεις ἐξουσίας. Ὡς τέτοιες θά ὑπῆρχαν ἀκόμη καί σέ καταστάσεις κυριαρχίας, στήν ὁποία περίπτωση ἡ κατάσταση κυριαρχίας θά προσδιορίζοταν ὄχι ὡς ἐν γένει ἀπουσία ἀντιστάσεων ἀλλά ὡς ἀπουσία μείζονων ἀντιστάσεων, οἱ ὁποῖες ὀρίζονται ὡς ἡ στρατηγική κωδίκωση τῶν ἐλάσσονων ἀντιστάσεων.⁶⁹ Συνεπῶς, κατ' ἀκριβολογίαν, δέν ὑφίσταται ἀπόλυτη κυριαρχία: κάθε κατάσταση κυριαρχίας ἐμφανίζεται καταγωγικά διεργημένη ἀπὸ αὐτή τήν ἐμμονή τῶν ἀντιστάσεων.

Συμπερασματικά, θά λέγαμε ὅτι τό πολιτικό στόν Φουκώ θά προσδιόριζε τή συνεκτατή μέ τό πεδίο τῶν σχέσεων ἐξουσίας δυνατότητα διαμάχης γύρω ἀπὸ τό καθεστῶς παραγωγῆς τῆς ἀλήθειας. Ἐλπίζουμε ὅτι ὁ ἐν λόγω προσδιορισμός δέν εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετος, ἐφόσον βρίσκεται στόν ὀρίζοντα πού διανοίγει τό ἴδιο τό ἔργο τοῦ Φουκώ:

Τό οὐσιαστικό πολιτικό πρόβλημα γιά τόν διανοούμενο [...] εἶναι [...] νά ἐξακριβώσει τή δυνατότητα συγκρότησης μᾶς νέας πολιτικῆς τῆς ἀλήθειας. Τό πρόβλημα δέν εἶναι νά ἀλλάξουν οἱ συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων —ἢ ὅ,τι ἔχουν μέσα στά κεφάλια τους— ἀλλά τό πολιτικό, οικονομικό, θεσμικό καθεστῶς τῆς παραγωγῆς τῆς ἀλήθειας, [...] νά ἀποσυνδέσουμε τήν ἐξουσία τῆς ἀλήθειας ἀπὸ τίς μορφές τῆς κοινωνικῆς, οικονομικῆς καί πολιτιστικῆς ἡγεμονίας μέσα στίς ὁποῖες λειτουργεῖ τήν παρούσα στιγμή. Γιά νά συνοψίσω ὅσα εἶπα, τό πολιτικό ζήτημα δέν εἶναι ἡ

⁶⁹ ΔΓ, σ. 120: «Ἐκεῖνο πού κάνει δυνατὴ μιά ἐπανάσταση, εἶναι ἀκριβῶς ἡ στρατηγική κωδίκωση αὐτῶν τῶν σημείων ἀντίστασης, περίπου μέ τόν ἴδιο τρόπο πού τό κράτος στηρίζεται στή θεσμική συνένωση τῶν σχέσεων ἐξουσίας».

πλάνη, ή ψευδαίσθηση, ή αλλοτριωμένη συνείδηση ή ή ιδεολογία. Είναι ή ίδια ή αλήθεια.⁷⁰

Μέσω αυτής τής προσφυγής στην αλήθεια, ο Φουκώ ανανεώνει μία μακρά παράδοση. Ήδη στον Πολιτικό, ο Πλάτων όρίζει τον τύραννο ως αυτόν ο οποίος άσκει τήν εξουσία του διά τής βίας, σε αντίθεση με τον πολιτικό, ο οποίος κυβερνά εκούσια όντα, ήτοι άτομα με ελεύθερη βούληση.⁷¹ Προφανώς μία τέτοια έθελούσια μορφή διακυβέρνησης δέν δύναται νά συσταθεί παρά επί τή βάσει ενός καθεστώςτος αληθείας — άφου ή επίκληση τής έθελοδοουλειάς άπλώς επαναλαμβάνει τό πρόβλημα υπό άλλη μορφή. Ή πρωτοτυπία του Φουκώ είναι ότι, αναφορικά με τό ζήτημα τής αλήθειας, αίρει τήν έμπιστοσύνη του προς τον φιλόσοφο («ο φιλόσοφος είναι ακριβώς εκείνος πού μπορεί πού εύκολα νά γελαστεί ως προς τή φύση τής γνώσης [...]». Άν θέλουμε πραγματικά νά γνωρίσουμε τή γνώση [...] θά πρέπει νά άπευθυνθούμε όχι στον φιλόσοφο, αλλά στον πολιτικό, θά πρέπει νά κατανοήσουμε τίς σχέσεις πάλης και εξουσίας»)⁷² και συνδέει τήν προβληματική τής εξουσίας με τήν «πολιτική τής αλήθειας». Ήπ' αυτή τήν έννοια, ή πραγμάτευση τής εξουσίας στον Φουκώ μαρτυρεί μία επί τής ουσίας πολιτική έννοια, στό βαθμό πού έντάσσεται στην άνωτέρω πλατωνική διάκριση. Συνιστά ίσως τή δύναμη αλλά και τήν άδυναμία της, καθόσον συναντά ένα διπλό όριο: από τή σκοπιά τής εξουσίας, τό όριο τής ώμότητας, και από τή σκοπιά τής πολιτικής, τό όριο του τυράννου. Ή ώμότητα θά κατονομάζε εν προκειμένω όχι άπλως «τή μή μετατρεψιμότητα (ή τον μή διαλεκτικό χαρακτήρα) τής βίας»,⁷³ αλλά αυτό έναντι του οποίου

όλοι οι λόγοι [και κατεχοχήν ο φιλοσοφικός λόγος] έχουν συγκροτηθεί για νά τό περιορίσουν, νά τό αποκλείσουν, νά του στερήσουν τό νόημα.⁷⁴

⁷⁰ ΕΓΗ, σ. 36-37.

⁷¹ Πλάτων, Πολιτικός, 276e.

⁷² ΚΝ, σ. 121-122. Ο Φουκώ οδηγείται σε αυτό τό συμπέρασμα μέσω του Νίτσε. Έχει όμως και τή σύμφωνη γνώμη ενός άλλου στοχαστή, και φιλόσοφου par excellence: «[Οι φιλόσοφοι] αντίλαμβάνονται τούς ανθρώπους όχι όπως είναι, αλλά όπως θά τούς ήθελαν οι ίδιοι νά είναι [...] δέν συνέλαβαν ποτέ μία πολιτική πού νά μπορεί νά εφαρμοστεί στην πράξη [...] οι πολιτικοί έχουν γράψει περί των πολιτικών πραγμάτων με πολύ μεγαλύτερη επιτυχία άπ' ό,τι οι φιλόσοφοι. Διότι, έχοντας ως δάσκαλο τήν εμπειρία δέν διδάξαν τίποτε πού νά απέχει από τήν πράξη» (Σπινόζα, ό.π., σ. 93-94).

⁷³ ΠΑ, σ. 46.

⁷⁴ Jacques Derrida, Ψυχικές καταστάσεις τής ψυχανάλυσης, μτφρ. Β. Μπιτσώρης, Πατάκης, Αθήνα 2006, σ. 30.

Γιά δέ τον τύραννο, ή δυσκολία των φιλοσόφων νά μιλήσουν για τή μορφή του τυράννου, ο εξοβελισμός του από τά αναγνωρισμένα όρια τής φιλοσοφικής επικράτειας⁷⁵ μαρτυρούν έναν καταγωγικό αυτοπεριορισμό τής φιλοσοφίας, τά κίνητρα του οποίου μόνο πολύ πρόσφατα άρχισαν νά αποτελούν αντικείμενο διερεύνησης. Ήσως στην επεξεργασία αυτού του διπλού ορίου νά έντοπίζεται ή δυνατότητα νά διανοιξούμε με τή σκέψη του Φουκώ προς τό δικό της άσχετο.⁷⁶

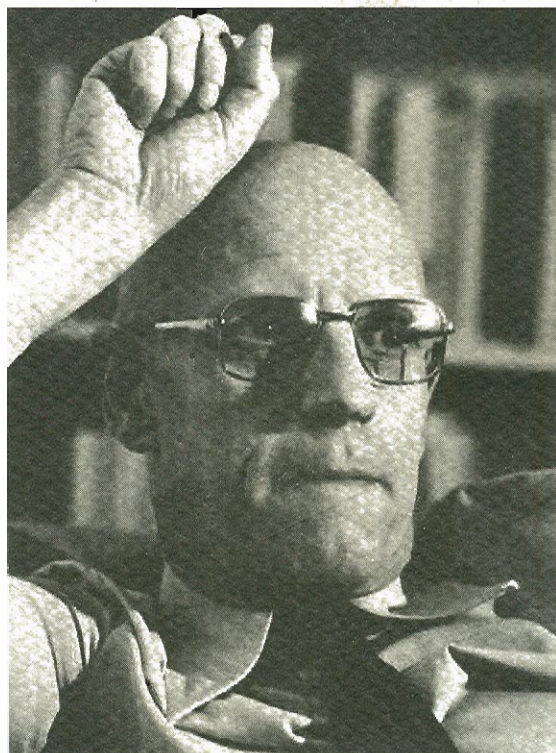
⁷⁵ Π. Ρικέρ, «Τό πολιτικό παράδοξο», ό.π., σ. 33.

⁷⁶ Σέ ένα άρθρο του για τον Φουκώ («Foucault on freedom and truth», περ. *Political Theory*, τόμ. 12, τχ. 2, Μάιος 1984, σ. 152-183) ο Τσάρλς Τάιλορ (C. Taylor) επιχειρεί νά χρησιμοποιήσει τίς έννοιες τής ελευθερίας και τής αλήθειας ως γραμμές διαφυγής από τήν επικυριαρχία τής εξουσίας. Ή έννοια τής εξουσίας, υποστηρίζει ο Τάιλορ, προϋποθέτει τή διάσταση του καταναγκασμού πού άσκείται επί ενός θύματος, προκειμένου νά έχει νόημα (σ. 172). Και επιπλέον, ή μετάβαση σε μία άλλη μορφή ύπαρξης προϋποθέτει μία εγγύτερη προσέγγιση τής αλήθειας και τής ελευθερίας (σ. 177). Άλλά έτσι ο Τάιλορ διαγράφει δύο κίριες υποδείξεις του Φουκώ: πρώτον, ότι δέν υπάρχει ένα πηγάδι, συστατικό υποκειμένου και, δεύτερον, ότι ή ελευθερία δέν είναι κατάσταση. Ή ουσία τής άναλυσης του Τάιλορ βασίζεται σε μία παρατήρηση του ίδιου του Φουκώ: «Ή εξουσία είναι άνεκτή μόνο εφόσον αποκρύπτει ένα σημαντικό τμήμα της. Ή επιτυχία της εξαρτάται από τό βαθμό στον οποίο κατορθώνει νά αποκρύψει τούς μηχανισμούς της. Άραγε ή εξουσία θά γινόταν άποδεκτή αν ήταν όλότελα κυνική; Για τήν εξουσία, τό μυστικό δέν είναι κάτι καταχρηστικό είναι απαραίτητο για τή λειτουργία της» (M. Foucault, *L'Histoire de la sexualité 1: La Volonté de savoir*, Gallimard, Παρίσι 1976, σ. 113, ή μετάφραση δική μου). Ο Τάιλορ φρονεί ότι μπορεί νά προτάξει τήν άποκάλυψη αυτού του μυστικού ως τήν αλήθεια εκείνη ή οποία θά μπορούσε νά οδηγήσει στην άπελευθέρωση του υποκειμένου. Παραλείπει ωστόσο νά παραθέσει τή συνέχεια του παραθέματος τό οποίο επεξηγεί τή σκέψη του Φουκώ: «[Τό μυστικό είναι απαραίτητο] όχι μόνο επειδή ή εξουσία τό επέβαλλε σε όσους καθυποτάσσει, αλλά ίσως επειδή είναι εξίσου απαραίτητο και σε αυτούς τούς ίδιους: θά τήν άποδέχονταν άραγε, αν δέν έδλεπαν σε αυτήν άπλως ένα όριο πού τίθεται στην επιθυμία τους, τό οποίο όμως αφήνει άθικτο ένα έστω περιορισμένο κομμάτι ελευθερίας; Ή εξουσία, τουλάχιστον στη δική μας κοινωνία, γίνεται άποδεκτή υπό τή γενική μορφή ενός ορίου πού τίθεται στην ελευθερία» (ό.π., σ. 113-114). Θά πρέπει λοιπόν νά έχουμε πάντοτε κατά νου ότι, για τον Φουκώ, ή εξουσία δέν ύφίσταται χωρίς μία όρισμένη ελευθερία (διαφορετικά περιπίπτει στη βία) και ότι ή ελευθερία δέν είναι κατάσταση αλλά πρακτική (ΕΓΗ, σ. 57). Καμία μορφή ύπαρξης, καμία κατάσταση νομιμότητας δέν μπορεί νά εγγυηθεί τήν ελευθερία. Ως κατάσταση, ή ελευθερία δέν μπορεί παρά νά υπόκειται σε περιορισμούς. Άλλά ως πρακτική «ή ελευθερία» είναι κάτι πού πρέπει νά άσκηθεί» (ό.π.). Και ή αλήθεια στο ζεύγμα αλήθεια-ψεύδος. Ή πρώτη είναι καθαρά άρνητική και μόνο ή δεύτερη είναι σε θέση νά καθορίσει τήν εκάστοτε αξία της. Σέ αντίθεση με τήν όπτική του Τάιλορ, όταν έδω κάνουμε λόγο για τήν ώμότητα και τον τύραννο ως ένα διπλό όριο στη σκέψη του Φουκώ, δέν άποσκοπούμε νά άνασκαλεύσουμε τή σκέψη του πολιτικού, όπως αυτή μας φαίνεται ότι δύναται νά ενεργοποιηθεί στις αναλύσεις του, αλλά άπλως νά υποδείξουμε τή χειρονομία με τήν οποία αυτά τά δύο στοιχεία φαίνεται νά αποπέμπονται στο έξωτερικό της.

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΤΟΣ 85ο • ΤΟΜΟΣ 169ος • ΤΕΥΧΟΣ 1843 • ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2011

Ἀφιέρωμα στὸν Μισέλ Φουκώ

Μηνολόγιο

ΖΑΧΑΡΙΑΣ ΚΑΤΣΑΚΟΣ
ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΧΑΤΖΗΒΑΣΙΛΕΙΟΥ
ΛΙΝΑ ΠΑΝΤΑΛΕΩΝ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΡΑΥΤΟΠΟΥΛΟΣ
ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΑΝΕΖΗΣ
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΤΣΑΤΣΟΥΛΗΣ
ΒΕΝΙΑ ΒΕΡΓΟΥ
Ν. Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ
ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΡΥΣΟΠΟΥΛΟΣ

ΜΙΣΕΛ ΦΟΥΚΩ

Ἐπιμέλεια: Ὁ ἀρχικός Πρόλογος στὴν Ἱστορία τῆς τρέλας (1961)

Μετάφραση-ἐπιμέτρο: Μάκης Κακολύρης

ΜΥΡΙΑΜ ΡΕΒΩ ΝΤ' ΑΛΛΟΝ

Μισέλ Φουκώ: μιὰ φιλοσοφία τῆς ἐπικαιρότητας

Μετάφραση: Κώστας Σπαθαράκης

ΝΤΙΝΤΙΕ ΕΡΙΜΠΟΝ

Τὸ τοπικὸ καὶ τὸ παγκόσμιο: μορφές ἐξουσίας καὶ τρόποι ἀντίστασης

Μετάφραση: Κώστας Σπαθαράκης

ΚΥΡΚΟΣ ΔΟΞΙΑΔΗΣ

Ἡ μέθοδος τοῦ Φουκώ

ΜΙΧΑΗΛ ΠΑΡΟΥΣΗΣ

Μισέλ Φουκώ: ἀλήθεια καὶ νομικὲς πρακτικὲς

ΓΕΡΑΣΙΜΟΣ ΒΩΚΟΣ

Μαρία Ἀντονανέττα: ἡ μήτρα τῆς ἀνωμαλίας

ΘΑΝΑΣΗΣ ΤΖΑΒΑΡΑΣ

Σχέση τῆς ψυχανάλυσης μὲ τίς νόρμες καὶ τίς κανονικότητες

ΑΡΗΣ ΣΤΥΛΙΑΝΟΥ

Κανόνες καὶ κανονιστικότητα:

Φουκώ καὶ Κανγκυλέμ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΣΙΑΜΑΝΔΟΥΡΑΣ

Dispositif: γενεαλογία καὶ μετάφραση

ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΝΙΚΟΛΑΪΔΗΣ

Σκέψεις γιὰ τὴν ἔννοια τῆς ταυτότητας

ΚΩΣΤΑΣ ΤΣΑΜΠΟΥΡΑΣ

Τὸ πολιτικὸ καὶ ἡ ἀλήθεια

Γιὰ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τοῦ Φουκώ

ΣΤΑΥΡΟΣ ΖΟΥΜΠΟΥΛΑΚΗΣ

Ἐπιμέλεια: Ὁ Φουκώ καὶ ἡ ἱρανικὴ ἐξέγερση, ξανά

Ἀπρίλιος 2011